

BUDISZAVA AZ ÚJ JUGOSZLÁVIÁBAN

A KATONAI KÖZIGAZGATÁS BEVEZETÉSE ÉS AZ ÚJ HATALOM LÉTREHOZÁSA BUDISZAVÁN

J. B. Tito a Jugoszláv Néphadsereg főparancsnokának rendeletére 1944. október 17-én Bácska, Bánát és Baranya területén bevezették a katonai közigazgatást. Ennek az volt a feladata, hogy a partizáncsapatok minden ellenséges tevékenységet akadályozzanak meg, és minden anyagi és emberi erőforrást mozgósítsanak az ellenség és a kiszolgálói elleni további harcokban. A katonai közigazgatás Jovan Pribić Koviljéről átköltözött szerbet nevezte ki a falu első emberének, a helyi népfelszabadító bizottság elnökének, aki a Sajkás-vidéki partizánegység vezetőivel együtt meghatározta a legsürgősebb feladatokat, amelyek a katonai közigazgatás helyi és járási képviselőinek rendeletei voltak.

A legfontosabb teendők a partizán és a szovjet katonák elhelyezése és élelmezése, az elhagyott német vagyon összeírása, a kukorica letörése. Mindent a front szolgálatába kell állítani. A községházán dolgozott még Vasa Vasić és Boris Novicki, de akkor még nem mint jegyző.

A faluban megszervezték a szovjet katonák és a partizánok kollektív élelmezését. A nagyobb magyar házak egy részébe szovjet katonákat helyeztek el. Az anyák, a szovjet katonák „rámenőssége” miatt, lányaikat más helyeken vagy rokonoknál helyezték el. A németek által hátrahagyott és a magyarok által jórészt megőrzött állatok, krumpli, hagyma, liszt és más élelmiszerek elegendők voltak a katonák élelmezésére. Szerémségben, Baranyában még csak 1944 októbere után kezdődtek a legsúlyosabb harcok a német hadsereggel. A „mindent a frontért” jelszava azt is jelentette, hogy a budiszavai magyar fiataloknak újból a frontra kell menniük. Újból kényszerpályán találták magukat: ezúttal mint partizánok, a népfelszabadító háború részesei, a Jugoszláv Néphadsereg kötelékének tagjai. Tehát nem önként, hanem az új hatalom rendeletére kerültek a frontra. Ebben a sorrendben vonultak be:

1944. november 19-én:

1. Ország Sándor

November 29-én:

1. Bézi István (ifjú)
2. Bárány István
3. Bátori K. Károly
4. Grisza János
5. Gombár Mihály
6. Gion János
7. Gőz Lajos
8. Jámbor Rudolf
9. Klajner András
10. Koroknai Mihály
11. Mitru P. Stevan (román)
12. Nikolić Joca
13. Nagy A. Sándor
14. Patarica Mihály
15. Pető Mihály
16. Pápista István
17. Pápista J. József
18. Rajsli Mihály
19. Rúzsa J. József
20. Szabó Sándor
21. Sztárovity András
22. Tót-Bagi F. András
23. Tót-Bagi F. János
24. Tót-Bagi J. András
25. Fuszko Imre
26. Földezsdi István
27. Cimbal István
28. Cser Sándor
29. Pribić Zlatibor

December 7-én:

1. Lezbár András

December 8-án:

1. Bakos András
2. Drobnyik Lajos
3. Béres Sándor

December 18-án:

1. Gajdos János
2. Ikotín János

3. Jánosi István

4. Kismiska Pál

5. Kis J. György

6. Kis Lajos

7. Lajkó J. János

8. Masa József

9. Mándity János

10. Szőrösi Ferenc

11. Horvát J. István

12. Cser János

December 29-én:

1. Zsúnyi János

2. Zsúnyi András

3. Zsúnyi István

1945. január 10-én:

1. Kis J. Károly

Január 25-én:

1. Bozsóki János

2. Vickó József

3. Grisza Károly

4. Drobnyik Ferenc

5. Jankovics József

6. Mándity András

7. Masa Péter

8. Nagy Gy. József

9. Szkotovics Sándor

10. Tamás János

11. Cser Mátyás

12. Sára Pál

Február 8-án:

1. Grisza Sándor

2. Jámbor Imre

3. Szekeres J. József

Február 19-én:

1. Bálint Ferenc

2. Grisza István

3. Drobnyik Tibor

4. Kovács Péter

5. Masa Tibor

6. Milánovics Sándor

7. Nagy Ferenc
8. Szabó János
9. Szoboszlai Pál
10. Tóth Mihály
11. Cser Ferenc
12. Sós György

Február 29-én:
1. Drobnyik Mihály

Összesen 78 tiszakálmánfalvi, legtöbb 20 év körüli fiatal került a frontra. Egyek nem kerültek a harctérre, így például Patarica Mihály, aki a gakovói német gyűjtőtáborban őrszolgálatot teljesített.

AKIK A NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚBAN ESTEK EL

A budiszavai harcosok mindannyian a Jugoszláv Néphadsereg vajdasági brigádjaiba kerültek, a falubeliek szerint egy részük a Petőfi-brigádba (BAKI-VÉBEL 1968⁷²). A szívósan védekezve visszavonuló német hadsereggel vívtak véres csatákat Baranyában és Szlavóniában. A 78 mozgósított katona közül 10-en elesetek a harcokban, ők a következők:

1. Ifj. Kalapáti Péter, 1919. június 7-én született, Szilveszter és Varga Rozália fia, nőtlen. 2. Tót Bagi András, 1925. november 3-án született, Fábán és Csányi Terézia fia, nőtlen, Našice mellett esett el 1945. április 19-én. Tót Bagi Fábán másik fia Sándor. Magyar katonaként orosz hadifogságba került, és nyoma veszett. 3. Fuzskó Imre, 1925. november 1-jén született, József és Zavarkó Erzsébet fia, nőtlen, Rajevo mellett esett el 1945. április 12-én, Budiszaván temették el 1945. december 8-án. 4. Drobnyik László, 1926. december 12-én született, József Károly és Terék Veronika fia, nőtlen. Bulinac községben esett el (Bjelovar közelében) 1945. május 3-án. Budiszaván temették el 1945. december 3-án. A legfiatalabb áldozat, 18 és fél éves. 5. Lajkó János, 1919. január 26-án született, József és Jánosi Mária fia, vadházasságban élt, gyermeke nem volt, Ólécen megsebesült a lábán, és az ottani hadikórházban 1945. augusztus 10-én, három hónapos kórházi kezelés után belehalt sérülésébe. 6. Petrovics Lajos, 1925. július 22-én született, Károly és Hullah Julianna fia, nőtlen, Šaptinovcinál esett el 1945. április 15-én, a 3. jugoszláv hadsereg XVI. ezredében szolgált, kefekötő, Budiszaván temették el 1945. december 3-án. 7. Drobnyik József, 1925. október 24-én született, Mátyás és Hajnal Viktória fia, nőtlen, Szlavóniában esett el. 8. Kalmár Sándor, 1920. augusztus 25-én született, neje Leszbár Katalin, agyonlőtték Kisköszegnél (Batina) 1944. november 16-án, fia halála után született. 9. Zsunyi Lajos Károly, 1921. augusztus 1-jén született, nőtlen, István és Ádám Katalin fia. 10. Nagy Sándor Pál, 1926. január 15-én született, István és Csévári Erzsébet fia, nőtlen, a szlavóniai harcokban 1945 márciusában vagy áprilisában esett el. Még 1983-ban látogattam

⁷² A könyv tartalmazza a Petőfi-brigád harcosainak névsorát, mintegy 1600 nevet, de budiszavai egy sincs közöttük. A szerzők szerint a névsor nem tekinthető teljesnek, tehát lehetséges, hogy mások is a Petőfi-brigád harcosai voltak.

meg édesapját, Nagy Istvánt. Képet ajándékozott róla, de a fiától kapott három levél egyikétől sem akart megválni. Az édesapa megrendülve olvasta föl fia utolsó levelének néhány mondatát. Az értelmes parasztfiú nem a győztes csatákról írt, hanem a közeli hazajövetel reményében világának legtermészetesebb dolgairól érdeklődött: megellett-e már a tehén, hogyan vannak a lovak. Eltűnt a harcokban. Az újvidéki bíróság 1946. május 16-át határozta meg halálának napjaként, habár hivatalos behívóval a jugoszláv hadseregbe mozgósították, és teljesen világos volt, hogy 1945 márciusában vagy áprilisában esett el, akárcsak a többi falubelije. Az édesapa még életében meghagyta, hogy fia leveleit vele együtt temessék el.

A 11. hősi halált halt Takács Ferenc 1922-ben született Budiszaván, a jugoszláv királyi hadsereg katonájaként esett el 1941-ben.

A hősi halált halt katonák szülei a harcosok családtagjainak járó havi illetményt, nyugdíjat kaptak az államtól. Valamennyiüket beírták a Harcoszövetség tagjai közé, amelynek összejövelelein tájékozódtak az állam által nekik nyújtott különböző kedvezményekről. Fiaik elvesztését azonban semmivel sem lehetett pótolni.

A partizánbrigádokba állami kényszer alapján besorozott, legszebb korában lévő hetvennyolc 18 és 25 év közötti budiszavai fiatal nem volt tudatában, de nem is érdekelte őket, hogy ők egy időben részesei a háborúnak és a szocialista forradalomnak, amelynek lényegét, célját, miértjét nem is értették. Egyetlen vágyuk volt, hogy minél előbb újra lássák szeretteiket és falujukat, szerencsésen és életben hazaérni.

A MEGTORLÁSOK IDŐSZAKA

Amíg a 78 budiszavai fiatal a fronton szolgálta az új rendszert, addig a katonai közigazgatás és a helyi népfelszabadító bizottság kereste azokat a budiszavai magyarokat, akik helyben vagy máshol a magyar államot szolgálták, csendőrök, rendőrök vagy állami hivatalnokok voltak.

Az első támpontot az áldozatok számának megállapításához Matuska Márton úttörő munkája, folytatásos tárcája, majd az első könyvében közölt adatok nyújtották. A levéltári kutatások valamennyit segítettek, de az élő hozzátartozók is. A 2003-as évben Erhard Róbert budiszavai plébános segítségével a már többször említett Gulyás Károly plébános feljegyzései kerültek kezembe, amelyek szerint 1941 és 1945 között 38 tiszakálmánfalvi magyar veszítette életét. A lelkésznek minden áldozat egyforma volt, nem választotta szét a magyar és a jugoszláv hadseregben életüket vesztett katonákat, de az 1944–45-ös áldozatok esetében igyekezett följegyezni az általa megtudott adatokat. A környező falvakban kivégzett budiszavai magyarokat – nagyon helyesen – a falu áldozatai közé sorolta, hiszen ki és hol jegyezte volna fel őket, ha nem a szülőfalujuk. A Gulyás plébános úr által följegyzett áldozatok száma ma már az 50-et is túllépte.

A partizánok és más, főleg kaboli és dunagárdonyi szerb fegyveres csoportok 24 magyar embert végeztek ki vagy vertek agyon. Nehéz meghatározni az okokat, mert jó néhány esetben ellentmondóak. Tiszakálmánfalván a háború után ellenséges, a még inkább fasiszta szervezetnek nyilvánított Délvidéki Magyar Közmű-

velődési Szövetségnek mintegy 300 tagja volt. Megalakult a Nyilaskeresztes Párt helyi szervezete 12 taggal, jórészt szegény emberekből, akik közül néhányan a magyar hatóságoktól pár hold földet kaptak vagy ígéretet. Főleg emiatt csatlakoztak a fasiszta párthoz, amelynek például a fő céljai között szereplő zsidóüldözést igazából nem is ismerték. A nyilasok listáját nem találták meg, amit az bizonyít, hogy valamennyien túléltek a háborút. Egy közülük Magyarországra szökött, őt keresték is a partizánok, és mivel nem találták, testvérbátyját végezték ki helyette. A falu volt első emberét – Róka István bírót – miután már átadta a hatalmat a katonai közigazgatásnak, bevitték a községházára, megverték, de hazaengedték. A közművelődési szövetség elnöke Szekeres János volt, őt a kabolai szerbek egy csoportja 1944 novemberében a községháza udvarában úgy összeverte, hogy néhány hónap múlva, 1945. április 12-én belehalt sérüléseibe. 1944 októberének elején Magyarországra távozott. Amikor úgy vélte, hogy elmúlt a veszély, novemberben hazajött. A faluban uralkodó kovilyi szerbek ezzel a kérdéssel fogadták: „Ti si još živ?” (Te még élsz?) Szekeres János répaátvevő volt a faluban, egyes állítások szerint olyan kabolai szerbek álltak rajta személyes bosszút, akik úgy gondolták, hogy Szekeres János piszokra, sárra nagyobb százalékot vont le répájukból, mint kellett volna. Magyar embert ilyesmi miatt már agyon lehetett verni. Persze a fő ok politikai jellegű volt, a magyarság kiemelkedő vezetőjének likvidálása.

Néhány tiszakálmánfalvi áldozat csendőrvagy állami hivatalnok volt Kabolon, Dunagárdonyon, Tündéresen és Zsablyán, akik háborús bűnösöknek lettek nyilvánítva és halálra ítélve, bűnösségük fokának bizonyítása nélkül. Tehát nem mindegyik volt közülük büntelen, de kérdés, hogy tetteikért halálbüntetést érdemeltek, börtönbüntetést, vagy esetleg ártatlanok voltak. A falubeliek szerint emberölés egyikük nevéhez sem fűződik. Az 1944 októberének végén, november elején elhurcolt, agyonvert vagy kivégzett magyarok listája a következő:

1. Hasovics Imre, András és Horvát Anna fia, Antalffy Ilona férje, a falubeliek szerint testvére András (Bandi) helyett végezték ki, aki már előbb Magyarországra távozott. 2. Hevér Sándor, Péter és Vágó Erzsébet fia, Zséli Mária férje, 1893. szeptember 12-én született Újvidéken. Rendőr volt Tündéresen, ahol a partizánok 1944. november 2-án agyonlőtték, és a dögtemetőben eltemették, két lánya maradt. 3. Molnár Lajos, András és Varga Katalin fia, Berger Ilona férje, Tiszakálmánfalván született 1902. március 5-én, Zsablyán rendőr volt, ahol a partizánok 1944. november 9-én agyonlőtték, egy fia és egy lánya maradt. 4. Molnár József, András és Varga Katalin fia, Tiszakálmánfalván született 1909. március 8-án, Újvidékről elvitték a partizánok az 1944. november 10-e és 11-e közötti éjjelen, nőtlen volt. 5. Horgász István, István és Pálista Veronika fia, Titelen született 1912. július 9-én, kéményseprő volt Zsablyán, egy fia és egy lánya maradt. 6. Farkas István írnok, Grilecz Rozália férje, Lajkovác községben született 1888. november 21-én, kálvinista. 7. Szekeres János, 1892. április 26. – 1945. április 12., a közművelődési szövetség helyi szervezetének elnöke. 1944 novemberében összeverték a partizánok, és néhány hónap múlva belehalt sérüléseibe. 8. Csonka Károly, 1944 őszén Sajkásszentivánon agyonlőtték. Lokon született, a sajkási dögtemetőben temették el. 9. Józsa Bálint, Tiszakálmánfalván született, Sajkásszentivánon öl-

ték meg, kálvinista (a kátyi Ocsenás Istvánnal és 14 némettel együtt). **10.** Góbor György, Mátyás és Bálint Rozália fia, Vízi Ilona férje, Tiszakálmánfalván született 1913. április 5-én, magyar csendőr volt, 1944 őszén az oroszok agyonlőtték Topolyán.

11. Borza Mihály, Józsa Erzsébet férje, kálvinista, vasúti ör volt, Tiszakálmánfalván a partizánok agyonlőtték az állomáson. **12.** Nagy János, János és Barna Rozália fia, Gálity Katalin férje, Tiszakálmánfalván született 1903. május 9-én, rendőr volt Gardinovcin (Dunagárdony), egy fia maradt. Ott végezték ki. **13.** Szivel Ferenc, Hegyesi Erzsébet férje (elváltak), utána Jánosi Erzsébettel élt (Cser Pál nejevel), kovácsmester volt. Dunagárdonyban kivégezték. **14.** Takács András, András és Barna Veronika fia, Tiszakálmánfalván született 1911. október 27-én, első felesége Fejes Etel, a második Szabó Mária. Rendőr volt, Dunagárdonyban kivégezték. **15.** Horvát József, Antal és Pajzer Etel fia, Tiszakálmánfalván született 1906. január 16-án, nőtlen, rendőr, Dunagárdonyban kivégezték. **16.** Keszék Lajos, Mátyás és Molnár Anna fia, Horvát Ilona férje, Felső-Muzslán született 1917. augusztus 27-én, Dunagárdonyban végezték ki. **17.** Alász (vagy Halász?) András, földműves volt, Dunagárdonyban végezték ki. **18.** Kis Lajos, 1894. május 15-én született, Kis Antal és Juhász Katalin fia, 1946. május 16-án halt meg (?). **19.** Nagy Szilveszter, Gulyás Katalin férje, az újvidéki Községi Bíróság 1962. szeptember 6-án halottá nyilvánította, 1946. május 16-át nyilvánította halála napjának. **20.** Kókai János, 1896. március 7-én született Tiszakálmánfalván, apja János, anyja Kovács Katalin, állítólag átköltözött Sajkáslakra, 1944 októberében ott vesztette életét.

21. Vanyúr Mihály, 1922. július 1-jén született Tiszakálmánfalván, anyja Vanyúr Viktória. A budiszavai anyakönyvvezető 1946. május 16-át tüntette fel halála napjaként, az újvidéki Községi Bíróság 1962. január 12-én holtta nyilvánította, természetes atyja Drobnýk Mihály volt. **22.** Varga Lajos, 1922. július 15-én született Tiszakálmánfalván, anyja Varga Erzsébet, 1946. május 16-án (?) halt meg az újvidéki bíróság végzése alapján. **23.** Pap Sándor László, 1901. július 17-én született, apja János, anyja Csernyik Rozália, az újvidéki Községi Bíróság 1958. március 10-én holtta nyilvánította, 1946. május 16-át nyilvánította halála napjának. **24.** Gajdos István, 1919. december 7-én született Tiszakálmánfalván, neje Horvát Júlia, Kabolon kisbírói állást vállalt. Egy fia van, aki szerepet vállalt Tóth László újságírónak a kaboli eseményekről készült dokumentumfilmjében.

A 12–17. sorszám alatt felsorolt személyek a kivégzett háborús bűnösök listáján szerepelnek.⁷³ Tárgyalás nélkül, rögtönítelő bíróság végzése alapján végezték ki őket Dunagárdonyban.

⁷³ *Vajdasági Levéltár*, 183-as Fond, K82; szigorúan bizalmas jelzéssel, az 52/1945. szám alatt

Milyen ez az emberi életekről döntő, rögtönítélő bíróság listája? Pontatlan és felületes, az ítélethozóknak nem nagyon számított, kit hogyan hívnak, nem tüntették föl születési évüket, hanem csak azt, hogy körülbelül hány évesek. Így Takács András helyett Takács Ferencet (aki jugoszláv katonaként esett el, és 1922-ben született), Keszék Lajos helyett Kőszegi Lajost írtak. A lista alatt Gardinovci (Dunagárdony) szerepel 1945. július 31-ei dátummal; ezeket az embereket pedig még 1944. október végén, november elején kivégezték. Ennyit az új rendszer igazságügyi szerveinek működéséről.

A 17-es szám alatt Alász András tiszakálmánfalvi földműves neve szerepel. Őt katonai bíróság ítélte halálra születési dátum, hely, szülei neve nélkül. Nála még az sincs feltüntetve, hány éves.⁷⁴ Az sem biztos, hogy Alász vagy esetleg Halász a vezetékneve. Meglehet, hogy csak rövid ideig élt a faluban, esetleg a faluban élt néhány székely 1941–42-es telepes család tagja.

A tiszakálmánfalvi anyakönyvekben a kivégzettek legnagyobb részénél az van bejegyezve, hogy ismeretlen helyen vesztették életüket vagy eltűntek. A legközelebbi hozzátartozók zöme csak 1955 és 1962 között vette a bátorságot, hogy szeretteiket hivatalosan holtta nyilvánítsák. Az illetékes újvidéki bíróság valamenynyüknél 1946. május 16-át nyilvánította haláluk napjának. Ennyit a bíróságok igazságtételéről és működéséről.

A listán szereplő 18-as és 22-es szám alatt említett személyekről és sorsukról pontosabb adatok ez idáig nincsenek. Sorsuk ismeretlen, eltűntek a háborúban. Az újvidéki Községi Bíróság haláluk napjaként 1946. május 16-át tüntette föl úgy, mint a legtöbb 1944–45-ös áldozatnál, hogy ezzel leplezzék a magyarok elleni megtorló intézkedések, tömeggyilkosságok tényét.

A plébános úr a tiszakálmánfalvi kivégzettek közé írta be apámat, Galambos Lászlót, aki 1911-ben született Újvidéken, kőműves, Vasas Erzsébet férje, két gyermek maradt utána. Újvidéket 1944 májusában már bombázták a szövetséges repülőgépek, ezért biztonsági okokból terhes feleségével Tiszakálmánfalvára költözött anyósához. Amikor megszülettem, szülővárosába ment, hogy jelentse az örömhírt testvéreinek. Az utcán fogták el. Mivel apám csak néhány hónapot élt Tiszakálmánfalván, nem szándékozott a faluban maradni, Újvidéken érte a végzete is, jómagam az újvidéki magyar áldozatok közé sorolom.

Felmerült még néhány név, többek között Kiss Mihály, Kis Lajos, Géci Tibor, Tarka (O.) János neve, de írásos feljegyzés vagy pontosabb adat ez idáig nincs róluk. Állítólag rövid ideig éltek a faluban, bizonytalan és ellentétes véleményeket lehet róluk hallani. Az, hogy hol és hogyan vesztették életüket, talán majd kiderül a 2011-ben alakult magyar–szerb történelmi vegyes bizottság munkája alapján.

Gulyás Károly 3 papírdarabkára feljegyzett még 6 nevet, akikről sejtetni engedni, hogy közvetett módon a háború áldozatai, mert haláluk annak következménye volt:

⁷⁴ *Arhiv Vojvodine*, Zemaljsko komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. Vojni sud, rešenje broj: II. S. 357/45., 1945. 07. 31.

1. Csévári György Pál, 1917. január 24. – 1946. február 14., egy fia maradt, Pető Katalin férje, György és Milánovics Katalin fia. 2. Szekeres Mihály, neje Uri Erzsébet, Ókéren született 1880. június 10-én, 1948 áprilisában Požarevacon halt meg rabságban. 3. Ország József, 1910. március 1-jén született, Sándor és Horvát Ágnes fia, a titeli hidépítésnél annyira átfázott, hogy tbc-t kapott. Állítólag előzőleg már 1941-ben a német katonák megverték Belgrádban, 1946. február 15-én hunyt el Belgrádban. 4. Vasas János, József és Heretek Mária fia, Horvát Erzsébet férje, 1913. május 17-én született Tiszakálmánfalván, rendőr volt a cseneji pusztán, 2 hónapig rab volt Újvidéken, ott néhányszor megverték, hideget-melegget váltogatva vallatták. Megfázott, majd tüdőbajt kapott. 1946. augusztus 28-án meghalt, két fia maradt. 5. Hasovics szül. Antalffy Ilona, Hasovics Imre özvegye, 1910. április 15. – 1945. január 20., férje kivégzése után belehalt a fájdalomba, öt gyermek maradt utána. 6. Szörösi Ferenc 1884. március 28. – 1945. március 5., Hevér Klára férje, 1909. szeptember 19-én kötöttek házasságot.

A falubeliek állítása szerint a háború következményeitől is még néhányan meghaltak. Vagy a titeli kényszermunkán, a Zajban szerzett tüdőbetegség következményeként, mint például Szajkó Ferenc (Masa Katalin férje), Milánovits Lajos (Hasovics Eszter férje) és mások.

Fontos kiemelni, hogy a kivégzetteken és az elesetteken kívül még 52 tiszakálmánfalvi magyar férfi élete forgott kockán 1944 novemberében, amikor lehajtották őket a titeli Tisza-partra, a Zajnak nevezett részre. Szerencsájukra megérkeztek az orosz csapatok Titelhez, és tisztjeik tájékoztatást kértek a partizánparancsnoktól, illetve a katonai közigazgatás titeli vezetőitől, de az elfogottaktól is, hogy mik a bűneik ezeknek az embereknek. A tiszakálmánfalviak közül Moldvai János asztalosmester jól beszélt oroszul, mert az első világháborúban orosz hadifogságba esett. Amikor elmondta, hogy ők nem fasiszták, senkit sem bántottak. Akik ott voltak, büntelenek, így az orosz parancsnok rendeletére hazaengedték őket.

Édesapja elbeszélése alapján Moldvai Károly kezdeményezésére Tóth László újságíró és ifj. Tóth László operatőr dokumentumfilmet készített erről a történetről. Az ottlevők közül a ma is élő Cser Sándor és Gombár József vallott a dokumentumfilmben a budiszavai férfiak titeli esetéről.

Nem lenne teljes a tiszakálmánfalvi magyar közösség veszteséglistája, ha nem sorolnánk föl azon személyeket, akik családotul vagy magányosan Magyarországra menekültek, költöztek, vagy mint magyar katonák ott maradtak. Volt közöttük rendőrzetű, nyilas, levente, megfigyelő, de olyanok is, akik félelemből hagyták el szülőföldjüket, vagy közeli családtagjukat már elvesztették a háborúban. Az biztos, hogy ily módon egy részük megmenekült a biztos haláltól. A 13 család, illetve egyén névsora a következő:

1. Gombár Péter, 1876. február 18-án született Temerinben, neje Ürmös Rozália, a vejük Ikotin György. 2. Ikotin György, 1903. április 15-én született, neje Gombár Ilona, veje Ország István, rendőrzetű volt Kabolon. 3. Ország István, 1922. augusztus 18-án született, neje Ikotin Erzsébet, leventeoktató volt Kovilon. 4. Kovács István, 1926. november 18-án született, István és Varga Borbála (temerini) fia, Já-

noshalmán postai hivatalnok lett, nőtlenként menekült el. **5.** Hasovics András, Gion Erzsébet férje, 1915. január 22-én született, neje, fia és lánya itt maradt. **6.** Szekeres Lajos, 1907. április 26-án született, Drobnik Julianna férje, magyar katona volt, Magyarországon maradt. **7.** Tót Bagi István, János és Kovács Rozália fia, 1923. augusztus 29-én született, magyar katona volt és Magyarországon maradt. **8.** Id. Zséli Mihály, 1903. szeptember 28-án született, Dévity Erzsébet Katalin férje, lányuk és fiuk volt. **9.** Ifj. Zséli Mihály, Mihály és Dévity Erzsébet fia, 1923. szeptember 23-án született, nőtlen, megfigyelő volt. **10.** Probojcsevit Pál, József és Grisza Erzsébet fia, 1924. június 16-án született, nőtlen volt. **11.** Rózsa János, József és Süli Erzsébet fia, 1924. augusztus 24-én született, magyar katona volt, Magyarországon maradt, Halason élt. **12.** Cser Ferenc, 1921. június 25-én született, Pál nevelt fia, Jánosi Erzsébet fia, természetes atyja Szivel Ferenc, magyar katona volt és Kenderesen maradt. **13.** Borza János, Mihály és Józsa Erzsébet fia.

A tiszakálmánfalvi magyar közösségből több mint ötvenen veszítették életüket közvetlenül a háború miatt vagy a háború utáni bosszúállás következményeként. Még néhány név felmerült, de az amatőr történész munkájának is csak akkor van értelme, ha biztos forrásokra támaszkodhat, vagy bár megközelítőleg utalhat olyan fogódzókra, amelyek a majdani kutatóknak nyomot mutathatnak.

Több mint húszan egyébként Magyarországra menekültek vagy ott maradtak. Hiányoznak az adatok, hogy mi lett az 1942-ben Tiszakálmánfalvára telepített, majd 1944 végén kitelepített 20–25 csángó magyar család sorsa.

A csángók magyar népcsoport, amely Moldvában és Bukovinában él. A magyar hatóságok részükre és kisebb számú tiszakálmánfalvi magyar számára Káty és Tiszakálmánfalva között házhelyeket jelöltek ki, amelyeken megindult az építkezés egy új település létrehozására, amely közigazgatásilag Tiszakálmánfalvához tartozott volna. A házak falai 1944 nyarára felépültek, majd 1944 végén, 1945 elején az új hatalom lerombolta a félig kész házakat. Abban a helyzetben ez várható volt.

A tiszakálmánfalvi/budiszavai magyarság történetének legnehezebb időszaka volt ez. Az elfogott, kivégzett magyarok, bűnösök és ártatlanok egyaránt, ismeretlen helyen nyugszanak, családtagjaik évtizedeken át csak félve beszéltek róluk. Jó néhány év telt el, mire bírósági eljárást mertek indítani, amelyben a bíróság megállapította, hogy a második világháború viharában tűntek el, valamint holtta nyilvánították őket.

A 70 éves történelmi távolság a tragikus események óta hozzájárulhat ahhoz, hogy minél realisabban mérjük fel, mi is történt közösségünkkel 1944–45-ben. Mélyen átérezve az igazságtétel szükségességét, történelmi igazoltságát, szeretném kiemelni, hogy minden ártatlan emberélet drága, tekintet nélkül, hogy melyik ember milyen ideológia áldozata lett.

Nem szabad feledni, hogy velünk mi történt, mit csináltak a mi népünkkel, de azt sem, hogy a mi nemzetünk katonasága, csendőrsége, egyes vezetői és helyi emberei mit vétettek, hogyan viselkedtek – esetünkben a szerb néppel szemben. A személyes bosszú jelen volt mind 1942 januárjában, mind 1944 őszén és 1945 elején, de ennek nem volt döntő szerepe egyik esetben sem.

Tény, hogy mind az 1942-es razziát, mind az 1944–45-ös tömeggyilkosságot a legfelsőbb magyar, illetve szerb katonai vezetés tervezte és hajtotta végre. Az alapvető cél mindkét esetben a térség nemzeti összetételének megváltoztatása volt. Bizonyíték erre a „dobrovoljacok”, a nem őshonos szerbek magyar hatóságok általi kitelepítése, valamint a székelyek, csángók helyettük való letelepítése. Ez a jelenség 1944–45-ben megismétlődött ugyanolyan kegyetlen, de még nagyobb méretekben. Ezt bizonyítja a majdnem teljes német lakosság kitelepítése, elűzése, a magyarok tömeges kivégzése, vagy olyan végzés meghozatala, hogy a csúrogi, zsabylai, mozsori magyarok nem térhetnek vissza otthonaikba. Helyettük és a német lakosság helyett megszervezték – a 20. században másodszor – a Délvidék szláv lakosságának számbeli és politikai megerősödését, elsősorban a jelentős méretű kolonizációt.

A mi fájdalomunk nem lehet vak, és azoknak a fájdalomában is osztozni kell, akiknek azt nemzettársaink okozták – és ennek fordítva is érvényesnek kell lennie.

Az 1944–45-ös áldozatok hozzátartozói soha nem kaptak végzést az áldozatok vagy a bármilyen büntettet elkövetők ellen lefolytatott bírósági eljárásról, nem tudták pontosan, hol, mikor és miért végezték ki őket, verték agyon, sírjaikra pedig nem helyezhettek virágot. Ez volt a sorsuk.

A könyv írása közben – 2013 júliusában – került sor az első komoly politikai lépésre a magyar–szerb megbékélés céljából. Csúrogon Magyarország emlékhelyet állított fel a magyar csendőrség és katonaság által 1942. január 4-én megölt szerb áldozatok, Szerbia pedig szobrot emelt az 1944–45-ben kivégzett magyar áldozatok emlékére. Mindkét helyen a magyar és a szerb köztársasági elnök együttesen koszorúzott abban a meggyőződésben, hogy ilyen gyászos eseményekre, mint a 42-es és a 44–45-ös kivégzések, soha többé nem kerül sor.

Az első lépés megtörtént, de várat magára a magyar áldozatok pontos számának megállapítása, a kivégzések helyének megjelölése, emlékhelyek és emlékművek emelése a kivégzések színhelyén, nem beszélve a kárpótlásról, az erőszakos kitelepítésekről szóló végzések megsemmisítéséről és a vagyoni jogi kérdésekről.

A KÖZSÉGI NÉPBIZOTTSÁG LÉTREHOZÁSA, MŰKÖDÉSE ÉS A KÖTELEZŐ BESZOLGÁLTATÁS

A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg főparancsnoka 1945. február 15-én Bácska, Bánát és Baranya területén megszüntette a katonai közigazgatást. A községi népfelszabadító bizottságokat káderezempontból felkészítették a hatalom gyakorlására.

Budiszaván a népfelszabadító bizottság elnöke 1944 októberétől Pribić Jovan, a Népbizottság első elnöke pedig Bakos István lett, aki szerémségi magyar partizánként Maradékról települt Budiszavára. Nem tudni, hogy ezt önként tette vagy pártfeladatként vállalta. Néhány év múlva visszaköltözött szülőfalujába, de a budiszavai magyarok emlékezetében olyan emberként maradt meg, aki emberéleteket mentett meg a megtorló intézkedésektől, a bosszúállástól és igyekezett minél több

szegény magyarnak földet juttatni. Említésre méltó, hogy Bakos István mellett a Titelen kiemelkedő politikai és művelődési szerepet vállaló Csikós József állatorvos képzett, haladó és bátor emberként gyakori látogatója volt a budiszavai magyar közösségi összejöveteleknek, rendezvényeknek, sőt biztatta, bátorította az embereket, hogy ne féljenek.

A népfelszabadító bizottság titkárának Rajko Bikarevet nevezte ki a titeli járási népfelszabadító bizottság. A sok megpróbáltatás után a lakosság körében lassan csökkent a feszültség, de a nehéz idők nem múltak el.

Az 1945-ös júliusi általános helyi és alkotmányozó nemzetgyűlési választásokra a párt és az annak befolyása alatt álló Egységes Front, az Antifasiszta Népfrent rendkívüli tevékenységet fejtett ki. Az új rendszer aktivistái minden helységbe eljutottak, a népgyűléseken mindenhol az eljövendő szebb életről, az egyenlőségről, a testvériség–egységről beszéltek. A *Szabad Vajdaság* tudósítása szerint a budiszavai népgyűlés így zajlott le:

„Szerdán este közös magyar–szerb népgyűlés volt Budiszaván a választásokról, az ifjúsági otthon nagytermében. A népgyűlésen Kolarity György, a titeli járási Egységfront titkára és Kek Zsigmond, a Szabad Vajdaság főszerkesztője beszéltek a választások jelentőségéről és a népbizottságok szerepéről” (SZABAD VAJDASÁG 1945. 07.: 3.).

Kek Zsigmond ezt mondta:

„Szegény és dolgozó magyar nép lakott itt sok módos német között. Ma a németek nincsenek itt, házaik intő jel mindenkinek, hogy aki más nép szabadságának rovására kíván élni, mint a német, azt előbb-utóbb eléri a történelem és a nép ítélete. Ezekbe a házakba most földönfutó szerb testvéreink jöttek, s velük kell nekünk Budiszaván olyan egységet és testvériséget kiépítenünk, amit soha többé nem bonthat meg semmilyen imperialista szándék és sovinizmus.”

Bár valósággá vált volna a Kek Zsigmond által ábrázolt jövőkép!

Budiszaván az 1945. július 14-ei választások napján a szavazásra jogosultak száma 924 fő volt. 851-en szavaztak, vagyis a választópolgárok 92,2%-a. A „szabad” választásokon szép teljesítményt nyújtottak a budiszavai magyarok, Kek Zsigmond és Kolarity György megbízott aktivista elégedett lehetett az eredménnyel.

Az új Jugoszlávia kormánya 1945 augusztusában bevezette a kötelező gabonafelvásárlást, majd a sertések, a gypjú és a zsír kötelező felvásárlását.

Budiszaván a német lakosság elmenetelével nagy munkaerőhiány keletkezett. Több mint 1200 hold hátrahagyott földjük megművelése, a termény betakarítása nagy gondot okozott a falu – elsősorban magyar – lakosságának. A háború utáni két évben – 1945-ben és 1946-ban – szárazság uralkodott, gyengébb termés volt mindenből, ugyanakkor az ország más vidékei Vajdaságból várták az élelmiszert. A kötelező felvásárlások kíméletlen végrehajtása eszközül szolgált, hogy az embereket szövetkezetekbe kényszerítsék. A hatóságok sokszor nagyobb mennyiségű

termény kötelező felvásárlását határozták meg egy-egy családnak, mint amennyi a valóságban termett nekik. A kötelező beszolgáltatás – a nép csak „obavezá”-nak nevezte – alaposan megkeserítette az emberek életét, nem kevesen pedig börtönbüntetést kaptak, mert egyszerűen nem volt mit beszolgáltatniuk.

Mint általában Vajdaságban és az ország mezőgazdasági vidékein az 1947-es esztendő volt a legnehezebb, annál is inkább, mert korábban szárazság sújtotta a lakosság élélmzését biztosító parasztgazdaságokat és -szövetkezeteket. Az országot éhínség fenyegette.

A jugoszláv kormány és pártvezetőség úgy próbálta megoldani a gabonahiányt, hogy döntést hozott a földterület nagyságától függő búzamennyiség átadásának kötelezettségéről. Ez így nézett ki:

Földterület nagysága – több mint 1 ha föld	Kötelező beszolgáltatás mennyisége
1–3	215 kg búza
3–5	515 kg búza
5–8	610 kg búza
8–10	690 kg búza
10–15	930 kg búza
15–20	1150 kg búza
20 ha-on fölül	1300 kg búza

Mint sok más helységben, Budiszaván is nagy nehézségekbe ütközött a beszolgáltatás végrehajtása. Patarica Mihály a Népfrent helyi elnöke 1947 nyarán levélben értesítette a Népfrent zsabylai járási vezetőségét, hogy az emberek elmentek otthonról, hogy a beszolgáltatás végrehajtásán ügyködő bizottság ne találja meg őket. Egymásnak jelentették a parasztok, hogy jönnek az „obavezások”, akiknek néha a fele sem jött be a községházára, mert nem akartak házalni. Tény az, hogy egyes családoknak nem állt módjában beszolgáltatni a meghatározott búzamennyiséget, mert nem maradt nekik kenyérnekvaló és vetőmag a következő esztendőre.

Az 1947-es évben a Párt és az állami szervek különös kegyetlenséggel hajtották végre a beszolgáltatást. A végrehajtók nemcsak a padláson, a mellékhelyiségben keresték a búzát, a szalmakazlak vagy a kerti friss ásonyomok szintén eldugott búzát rejtegethettek. Börtönbüntetésről, más kényszerítő módszerekről már előbb szó volt.

A Jugoszláv Kommunista Párt minden szintű vezetősége meghirdette a nemzetek és a kisebbségek egyenlőségét, a testvériség–egységet. A rendszer nem feledkezett meg a kisebbségek tájékoztatásáról sem, hiszen közöttük is terjeszteni kellett a kommunista propagandát. Megjelent a *Szabad Vajdaság*, illetve a *Magyar Szó*, amely bármennyire a Párt szócsöve, ha egyoldalúan is, de a magyarok anyanyelvükön tájékozódhattak. Az új rendszer rendkívül erős propagandája a nép elleni intézkedéseket úgy tálalta, hogy azokat a nép érdekében hozta meg.

A *Magyar Szó* szövegeivel ismertette és propagálta a nép számára fájdalmas intézkedések meghozatalának szükségességét. A lovas fogatok kötelező mozgósítása 1946 márciusában, 30 napi ingyenes tavaszi szántás, 16 hold felszántása és megboronálása a „népi állam mindenre kiterjedő figyelmének megnyilvánulása, nem pedig kényszer” (MAGYAR SZÓ 1946. 03. 23.: 3) stb.

Azért biztos, ami biztos alapon a hatóságok szántási ellenőrző lapokat vezettek, amelyekkel ellenőrizték a munka menetét. Aki nem szántja fel időben a 16 hold földet, gazdasági szabotázszt végez a népi demokrácia, a nép hatalma ellen, és feljelentést tesznek ellene. „Fizesse az adót mindenki, mert most önmagunknak fizetünk” (MAGYAR SZÓ 1946. 03. 04.: 5).

A rendszer versenyre hirdetett: ki ad át több kukoricafelesleget. Aki lelkiismeretesen beszolgáltatta a többletet 220 dinár átvevési áron, az textil ruhaanyagot kaphat, az eredmény jelentéktelennek nevezhető.

Minden propaganda ellenére Budiszaván sem ment simán az „obaveza”. Paska Pál eldugott valamennyi búzát, így a požarevacai börtönbe került, egy gazda pedig elkeseredésében felakasztotta magát. Volt, akinek 15 mázsa búzája termett, de 20 mázsa beszolgáltatását kérték, habár elvben a kenyérnek- és magnakvalót meg kellett hagyni a családoknak.

Mint „obavezá”-sokat a falu polgárai Ikotin Jánost, Boro Daničićot, Emil Čonkícot, Novak Ignjatović – Bimbót, Vencel Slokárt, Kószó Jánost, Ikotin Danicát, Iván Dudást és Cimbal Lajos rendőrt említették.

Ország Sándor – tisztességben megöregedett budiszavai lakos – 1984. április 17-én, visszatekintve a múltba, mosolyogva mesélte el, hogy az „obaveza” megszűnése előtti napon Cimbal Lajos elhajtott tőle egy disznót, és nagy „bankett”-et csináltak a községházán.

A népi demokráciában a nép nevében mindent az állam irányított, a Párt vezetésével a mindennapos önkényes házkutatásokat is.

A mezőgazdasági munkabéreket a Szerb Népköztársaság kormánya így határozta meg: 1. Egy közönséges munkaóra 5–6,5 dinár (például kapálás). 12 óra munka napszáma – 1,5–2 óra pihenéssel – tehát 65–75 dinár. 2. Nehéz munka órábéra 6,5–8,5 dinár (például kaszálás, az istállótrágya rakodása, a szőlő betakarása, zsákolás, cséplés, kévedobálás). A napszám: 78–100 dinár. 3. Az aratásért kilenc vagy tized magtermés és 5 kg liszt járt, három hektár learatásáért még egy kocsi szalma is. 4. Egy hold búza lekaszálásáért 190 dinár a munkabér. 5. A kukorica megművelése az ültetéstől a betakarításig a termett mag 1/5-ébe vagy a mag és a szár 1/4-ébe kerül a gazdának. 6. 1 hold kukorica bekapálása 180–200 dinár, a réti és gázos kukoricáé 200–240 dinár. 7. 1 mázsa kukorica 250 dinár, 1 mázsa napraforgó 420 dinár (MAGYAR SZÓ 1946. 04. 10.: 5).

A búza ára 1939-ben 170 dinár volt métermázsánként, az 8,5 napszám ára, 1946-ban 100 kg búza ára 330 dinár, ez pedig 4–4,5 napszám ára. A napszám 1939-ben 18–20 dinár, 1946-ban 65–75 dinár. Ez olyan példa, ahol látható, mennyivel jobb az új a régi rendszernél. A kenyér árának és a napszám árának az összehasonlításából 1939-ben és 1946-ban már nem csináltak propagandát. Ugyanis az 1939-es 18–20 dináros napszámból 1,5 dináros áron 12–13 kg kenyeret lehetett venni, 1946-ban a napszám ugyan 75–80 dinár, a kenyér ára 6 dinár, tehát egy

napszámból szintén 13 kg kenyeret lehetett venni. Minden attól függött, hogy a népnek mindig a jobbik példát kellett adagolni.

A nagy inség közepette a Palánkára megérkezett telepesek számára Budiszaván sikeres gyűjtőakció zajlott le: búzát, lisztet, krumplit, babot, húst, szalonnát, zsírt, kukoricát, cipőt, klumpákat, harisnyát, ruhafélét, edényt, evőeszközt, ágyneműt és készpénzt adtak össze. Hogy miből mennyit, arról napilapunk nem adott hírt (MAGYAR SZÓ 1946. 03. 01.).

Közben a faluban nem lehetett cukrot, gyufát, petróleumot és más közfogyasztási cikket vásárolni. Ekkor – az állam által – bevezették az élelmiszereknek és más közfogyasztási cikkeknek a bónok, pontok alapján való „igazságos” szétosztását.

A cukor igazságos elosztása két hónapos időtartamra így nézett ki: gyermekek 2 éves korig 1 kg, nehéz testi munkát végzők 1 kg, könnyű munkát végzők 700 g, gyermekek 2 és 7 év között 700 g, állapotos asszonyok 1 kg, az összes többi fogyasztónak 300 g járt (MAGYAR SZÓ 1946. 02.).

A beszolgáltatott sovány disznó kilogrammonkénti ára 30 dinár. A családtagok számától és a levágott sertés súlyától függően így nézett ki a zsírbeszolgáltatás: 1. kéttagú család 100 kg-os sertést vág, 2 kg zsírt ad át; 2. kéttagú család 130 kg-os sertést vág, 9,5 kg zsírt ad át; 3. háromtagú család 170 kg-os sertést vág, 7 kg zsírt ad át; 4. háromtagú család 200 kg-os sertést vág (az lehetett két 100 kilós is), 14,5 kg zsírt ad át; 5. négytagú család 250 kg-os sertést vág, 16,5 kg zsírt ad át; 6. öttagú család 280 kg összsúlyban sertést vág, 16,5 kg zsírt ad át; 7. öttagú család 300 kg összsúlyban sertést vág, 19,5 kg zsírt ad át (MAGYAR SZÓ 1946. 01. 06.).

A vágás után három napon belül kellett beszolgáltatni a zsírt, ellenkező esetben a családfő ellen eljárás indult a spekuláció leküzdéséről szóló törvény alapján.

Hasonló esetek jelentős számban fordultak elő Budiszaván, tarkítva az „obavezá”-sok visszaéléseivel, amelyek szép számban voltak.

AZ AGRÁRREFORM ÉS A FÖLDOSZTÁS

Az 1945 végén meghozott agrárreformról és a belső telepítésről meghozott törvény alapján mindenkitől, akinek 20 hektárnál több földje volt, a „fölsleget” elvették, nacionalizálták, így az a nép és az állam tulajdonába került. A föld azé, aki megműveli – ez a parola megdobogtatta sok szegény magyar ember szívét. Az első világháború utáni földosztásnál kisemmizték őket, „hoppon” maradtak. Most újból reménykedtek. Budiszaván sok házban, különösen a kis fehér házakban, a földet várták, néhány hold után vágyódtak, minden gondolatuk a földosztásra irányult.

A rezsim rendkívül ravasz és hatásos propagandája még jobban fölcsigázta a földtulajdon utáni természetes vágy eluralkodását. Az állami szervek által megállapított mércék előnyt biztosítottak a földosztásnál a népfelszabadító háború résztvevőinek, a teljesen nincstelen és a többgyermekes családoknak.

Az agrárreform végrehajtása nem okozott nagy gondot Budiszaván. A németek több mint 1200 hold földje a törvény alapján a nép vagyona lett. A magyarok közül csak Róka Istvántól és Balázs Páltól vették el a „fölsleges” földet.

Róka Istvánnak 51 holdja volt. Érdekes magyarázatot, több okot találtak, hogy Róka Istvánnak még a megengedettnél is kevesebbet hagytak meg. Eszerint ő harmadából adta ki földjeit megművelésre (ami egyáltalán nem számított kizsákmányolásnak), senkije nem volt a Jugoszláv Néphadseregben, a község elnökeként nem volt népszerű a magyarok között (?), az akkori államot egyáltalán nem segítette, nem vett részt a közéletben. Ezért neki elegendő volt 20 hold föld.

Balázs Pálnak a 47 hold földjéből 35 holdat hagytak meg, mert nyolctagú családjával művelte a földet, a megszállás alatt tartózkodóan viselkedett, adományokkal segítette az új néphatalmat.⁷⁵ Jó, hogy nem találtak rá az első világháborús áldozatok emlékére fölállított szobor leleplezéséről készült képre, amelyen Balázs Pál a falu többi tekintélyes emberével együtt látható, többek között Róka Istvánnal.

A magyar földnélküliek valójában csak a német földekből részesülhettek. Budiszaván 163-an jelentkeztek földigényléssel. Alkalmazkodtak a körülményekhez, kiemelték lojalitásukat, hogy a néphatalom támogatói, hogy részt vettek a népfelszabadító háborúban, vagy családtagjuk volt a partizánhadseregben, vagy egyszerűen, hogy szegények, és a földosztástól várják sorsuk jobbra fordulását az új, szocialista rendszerben. Jól cselekedtek, tisztában voltak, hogy új helyzetük hosszú távra szól, és jobb beilleszkedni a „rezsimbe”, amelyben az ellenzékieteket a proletárdiktatúra különböző módszereivel semlegesítettek. A földosztás napjaiban lázban égett a falu, a maga módján mindenki reménykedett.

A 163 igénylő közül a következők jutottak az annyira áhított földhöz:⁷⁶

Sorszám	Név	Családtagok száma	A kapott föld holdakban
1.	Szabó János	5	7
2.	Zsolcer J. Mihály	6	7
3.	Gajdos János	3	7
4.	Rúzsa J. József	4	7
5.	Kismiska Pál	2	7
6.	Cimbal Mihály	5	6
7.	Kis F. Mihály	4	5
8.	Tót J. Mihály	3	5
9.	Cimbal J. István	2	7
10.	Klajner J. Mihály	3	7
11.	Kis J. János	4	7
12.	Bozsóki Gy. Imre	6	7

⁷⁵ *Arhiv Vojvodine*, 185.213-as Fond, Budisava. Agrarna reforma.

⁷⁶ *Arhiv Vojvodine*, 184-es Fond, Srez: Titelski, K-O. Budisava. Zemlja ustupljena agrarnim interesentima.

Sor-szám	Név	Családtagok száma	A kapott föld holdakban
13.	Sós J. György	5	6
14.	Kismiska I. József	4	5
15.	Jánosi I. István	4	7
16.	Kismiska I. János	3	7
17.	Gion J. János	3	7
18.	Tótbagi A. János	7	8
19.	Tótbagi F. Fábián	4	7
20.	Bagi A. Ferenc	5	6
21.	Erlauer A. Antal	4	5
22.	Dobosi P. Ferenc	3	5
23.	Ikotin János	2	7
24.	Szabó Gy. Imre	4	5
25.	Horvát Mihály	4	5
26.	Ország A. Sándor	7	8
27.	Bollók A. István	4	5
28.	Szörösi Erzsébet	4	5
29.	Nagy J. Sándor	3	5
30.	Mándity András	6	7
31.	Szoboszlai S. Sándor	7	8
32.	Szoboszlai S. Pál	6	7
33.	Gombár F. Ferenc	6	7
34.	Lóc I. Mátyás	3	5
35.	Bezi S. Péter	4	7
36.	Grisza Pál	4	5
37.	Somosi F. Ferenc	3	5
38.	Gombár F. János	7	8
39.	Leszbár Mátyás	4	5
40.	Bátori Károly	1	7
41.	Ország P. Pál	8	8
42.	Viczko E. János	4	5
43.	Petrovics F. Károly	2	7
44.	Klajner M. Mihály	3	5
45.	Grisza J. János	4	5

Sor-szám	Név	Családtagok száma	A kapott föld holdakban
46.	Patarica Mihály	4	5
47.	Nagy Ferenc István	10	8
48.	Zséli Tamás	4	5
49.	Lajkó Mária	1	2
50.	Jámbor Rudolf	2	5
51.	Bakos István	4	5
52.	Kalmár J. Mihály	3	5
53.	Pápista József	2	7
54.	Merkovics Károly	6	6
55.	Horvát Imre	5	5
56.	Bercsényi István	3	7

Rajtuk kívül még két magyar kapott földet, de ők nem agrárérdekeltségi alapon, hanem mint a Jugoszláv Néphadsereg súlyos háborús rokkantjai: Kószó J. Béla 8 holdat, Kószó M. János 9-et, sőt mindketten házat is a Tito utcában (most Vajdasági utca). Ők a külső és belső telepesek listáján vannak.

A földosztó nagygyűlést 1946. április 7-én vasárnap délelőtt Bakos István, a községi népbizottság elnöke vezette. Akkor sem ment minden igazságosan: egyesek nem kaptak földet, pedig megérdemelték volna, mások viszont kaptak, bár nem annyira szorultak rá. A két nagycsaládos – például Borbás István és Borbás András, mindketten már akkor 6-7 gyerekkel – nem kapott földet. Egyesek, közel a tűzhöz, „szerényen” legközelebbi hozzátartozójuknak juttattak földet, valójában azonban saját maguknak. Például Ikotin János, aki csak édesanyjával élt, édesanyja nevére 7 hold földet kapott. Viszont volt egy előnye: a népfelszabadító háború résztvevője és párttag volt. Az 56 új magyar földtulajdonos összesen 342 holdat kapott. Ezek német földek voltak, ami azt jelenti, hogy bármely oldalról nézzük a dolgot, a német vagyon konfiskációja következtében az otthon maradt magyar lakosság egy része földtulajdonos lett, és kedvezőbb anyagi helyzetbe került. Nagyobb részük a falualapító telepes családok leszármazottai, és 1946-ban másodszor jutottak földhöz. Az utódok egy része a kapott földekhez – nagy szorgalmuknak köszönve – idővel újabb földterületeket vett, és Budiszava tekintélyes gazdái lettek. A nagy napról a *Magyar Szó* így számolt be:

„Sok nehéz év után Budiszava népe is végre megérte már, hogy a föld, amelyen igavonó állat módjára verejtékezett, az ő jogos tulajdona lehet. A földosztás alkalmával a községben ünnepséget rendeztek. A lelkes tömeg ének- és zeneszóval várta be a községháza előtt a helyi népbizottság megérkezését. A földosztó nagygyűlést a helyi népbizottság elnöke nyitotta meg, majd a titeli

járás titkára tartott beszédet, és rövidesen ismertette a földreformot és azokat a kötelezettségeket, amelyek a földek megmunkálásánál az új tulajdonosokra hárulnak.

Utána felolvasták az agrárérdekeltek névsorát. A földigénylők teljes számában megjelentek. A 158 agrárérdekelte között 700 holdat osztottak ki.

A helybeli ifjúság szintén részt vett a földosztás alkalmával megtartott ünnepségen; népi táncokat járva együtt örültek a dolgozó parasztokkal” (MAGYAR SZÓ 1946. 04.).

A *Magyar Szó* több agrárérdekeltnak osztott földet, mint ahogy az a valóságban megtörtént. Valószínűleg csak a föllekesült újságíró hibájáról van szó, hogy minden agrárérdekeltnak osztott földet. 700 hold kiosztása már csak azért sem jött számításba, mert a földek egy részét a Boszniából érkező telepesek, a „kolonisták” számára tartálékolták, a fennmaradt földek pedig állami tulajdonba kerültek.

Mivel a „lelkes tömeg”-nek csak egyharmada, a 163 agrárérdekelte közül mintegy 56-an kaptak földet, így 107-en lógó orral távoztak a nagy ünnepség színhelyéről.

Mindenesetre a földosztás hozzájárult a budiszavai nincstelen magyarság gazdasági, de szellemi fölemelkedéséhez is.

A BOSZNIAI TELEPESEK ÉRKEZÉSE, HÁZ- ÉS FÖLDOSZTÁS

A boszniai kolonistáknak a német lakosság helyébe történő jövetele a jugoszláv kormány rendelete alapján történt. A rendelet meghatározta a volt harcosok Vajdaságba való telepítését. Ezt 1945. augusztus 23-án hozták meg (SLUŽBENI LIST DFJ, 1945. 09.: 716). Vajdaságba a legtöbb telepes Boszniából érkezett, ahol a háború folyamán a legsúlyosabb harcok és rombolások zajlottak le. Sok család háza romokban hevert, másrészt az ottani nagy népszaporulat és a normális életfeltételeket biztosító természeti adottságok nem voltak összhangban. Elsősorban harcosok jelentkezhetek telepesnek. Az ajánlat csábító volt: üres, szép, berendezett házakat kapnak 2-3 szobával a négyzet alakú, egy nagy helyiségből álló (romos) házuk helyett, továbbá földet, mezőgazdasági felszerelést, adókedvezményt és állatokat (GAČEŠA 1964). A kolonisták Bosznia következő járásából és falvaiból származtak:

1. Prnjavor járás helységeiből: Mačino brdo, Štivor, Šarinci, Vršani, Tabokilovo, Velika Ilova, Vijačani, Husrpovci, Štrpci, Brezik, Prosjek, Otpočivaljka, Benkovci, Markovci, Srđević, Gajevi, Glogovac, Korač, Mravica, Babanovci és Prnjavor; 2. Banja Luka járásból: Stričići és Potočani; 3. Jajce járásból: Čimnić, Šipovo, Lukvić, Moćioci; 4. Ključ járásból: Donja Sanica, Hripovci, Bravsko, Slatina; 5. Srpska járásból: Srđevići, Župski Razboj; 6. Prijedor járásból: Palančište, Vijačani; 7. Vladičin Han járásból: Petovalište; 8. Teslić járásból: Linje; 9. Bugojno járásból: Kupres; 10. Sanski Most járásból: Dževar; 11. Bijeljina járásból: Kojčinovac.

Néhány telepes család Szerémségből való: Radinci, Ležimir, Mandelos és Višnjicevo, mintegy 15 család pedig a környező falvakból: Kovilyból és Mosorinból, ők előbb jöttek, mint a boszniai telepesek.

Összesen 385 telepes lett Budiszavára utalva: 177 férfi, 168 nő, ezek között 152 gyerek, 184 felnőtt és 9 idős ember (GAČEŠA 1964). A kolonisták 41 helységről származtak, legtöbben, 18 család, Vijačaniból jött, a Prnjavorhoz tartozó falvakból még 43 család.

A boszniai telepesek vasúton érkeztek szülőföldjükről Budiszavára. Régi vonatok közlekedtek, nehézségek jelentkeztek a vasúti közlekedés megszervezésében, így 4–7 napig utaztak, mire megérkeztek Budiszavára. Az első 24 telepes családból álló csoport, amelyet Nenad Janković 1941-es élharcos vezetett, 1946. május 23-án indult Prnjavorból, és május 26-án érkeztek Budiszavára. Nikola Gačėša könyve szerint a csoport csak Bosanski Brodban tudta meg, hogy az elsődlegesen meghatározott bánáti Nova Crnja (Magyarcsernye) helyett Budiszavára telepítik őket. Nem tudni, hogyan következett be ez a változás, ezt maguk a telepesek sem tudták. Az első telepesekkel szervezett összejövetelen – 1984. április 1-jén – viszont Nenad Janković csoportvezető határozottan azt állította, amit a többiek is megerősítettek, hogy ő harcolta ki a telephely megváltoztatását. Bosanski Brodban egyszerűen kijelentette, hogy nem utaznak tovább, ha Nova Crnja helyett nem kapnak másik települést. Követelésüknek eleget tettek, így Budiszavát kapták. Ezek szerint nagyon világos, hogyan következett be az úti cél megváltoztatása. A telepesek otthoni ingóságaikból 1000 kg-ot hozhattak magukkal ingyenes vonatszállítással, de joguk volt egy ló és egy tehén Budiszavára történő szállítására. A kolonisták nem éltek ezzel a jogukkal, nagyon kevés holmit és mezőgazdasági felszerelést hoztak magukkal, csak a legszükségesebb dolgokat.

A budiszavai népbizottság, habár értesítve volt a telepesek érkezéséről, mégsem alakított külön bizottságot az üres német házakba való elhelyezésükről, és ezt jóformán maguk a kolonisták végezték megérkezésükkor, 1946. május 26-án. Élelmezésüket kezdetben a népbizottság intézte, majd bizonyos mennyiségű élelmiszert kaptak (liszt, zsír, bab, burgonya, hagyma), és maguk gondoskodtak az élelmezésről. Utána már részt vettek az aratásban, az őszi terménybetakarításban, továbbá a kapott földeket maguk kezdték művelni.

A csoportot a vasútállomáson Bakos István községi elnök várta, a német házakhoz pedig Leszbár Mátyás kisbíró vezette a telepesek által kijelölt házelosztó bizottság tagjait. A bizottság tagjai: Avram Brzak, Dušan Drotarević, Ivan Dudak, Milan Popović és Dušan Jovanović. A házak szétosztásánál voltak igazságtalan döntések, visszaélések és egymás vádolása, de alapvetően nagyobb összetűzések nem következtek be, 2-3 esetben pedig megváltoztatták a rossz döntéseket. A boszniai telepesekkel 17 ukrán nemzetiségű család érkezett Boszniából, akiknek elődei 1880 és 1910 között kerültek oda Galíciából mint föld nélküli parasztok.

Az első csoportban a következő személyek voltak: Nenad Janković, Ilija Peulić, Mihajlo Đuđa, Stojan Samardžić, Tripo Samac, Anton Bespaljko, Ivan Kovaljevski, Dušan Đurić, Mirko Grumić, Pavle Vovčuk, Rajko Rajić, Milan Tutnjević, Spasoje Dakić, Ostoja Vučić, Dušan Tubak, Gligor Bodnar, Milan Popović, Venc

Slokar, Boro Daničić, Milorad Antić, Mihajlo N. Boci, Nedeljko Maletić, Vid Mijatović, Dragutin Ignjatić.

A vajdasági telepítéseket végrehajtó bizottság titeli járással megbízott földmérőke – Mirko A. Živanović – a budiszavai telepésekkel foglalkozó jelentésében a következő adatok szerepelnek: Budiszaván 214 „fasiszta” ház van a konfiskált vagy nacionalizált házak listáján. A boszniai telepések részére a 80 legjobb „fasiszta” ház lett lefoglalva, 53-ba beköltöztek. Öt ház közcélokra van előlátva, 27-et pedig még a telepések számára tartanak fenn. A „fasiszta” földekből 1282 hold föld van a budiszavai határban. A külső (boszniai) telepések részére 485 hold föld lett előlátva, a helyi agrárérdekeltek és a belső (vajdasági) telepések pedig 800 hold földet kaptak a budiszavai és a felső-kovilji határban. Az újonnan érkező 27 telepes családnak még 247 hold földet kell biztosítani a budiszavai és a felső-kovilji határban.⁷⁷

Budiszaván az 1946. május 26-ai, július 1-jei és az 1947. május 20-ai lista alapján a következő telepések kaptak házat és földet:

Sor-szám	Tulajdonos és cím	Családtagok száma	Honnan jött	Kapott föld holdakban
1.	Antić A. Milorad, Tito u. 31.	7	Petovalište (VI. Han)	9
2.	Bespaljko M. Anton, Sándor u. 9.	9	Tabakilovo, Prnjavor	10
3.	Bodnar Gligor, Tito u. 81.	5	Gajevo, Prnjavor	8
4.	Boci M. Mihajlo, Sztálin u. 126.	4	Prnjavor, Mravica	8
5.	Boci N. Mihajlo, Tito u. 84.	9	Mravica, Prnjavor	10
6.	Belocić Đ. Novak, Sándor u. 247.	1	Mošorin, Titel	8
7.	Brzak L. Avram, Sztálin u. 132.	2	Srpski Krstur, N. Kneževac	8
8.	Babić T. Vid, Tito u. 82.	4	Hripovci, Ključ	8
9.	Babić M. Krstan, Sztálin u. 324.	8	Hrpovci, Ključ	11
10.	Bojić N. Svetozar, Sztálin u. 328.	5	Prosjek, Prnjavor	8

⁷⁷ *Vajdasági Levéltár*

Sor-szám	Tulajdonos és cím	Család-tagok száma	Honnan jött	Kapott föld hol-dakban
11.	Bjelić A. Dušan, Tito u. 6.	5	Bravsko, Ključ	6
12.	Banović K. Jovan, Sándor u. 245.	4	Palančište, Prijedor	8
13.	Bucarević V. Milan, Sztálin 234.	3	Vijačani, Prnjavor	8
14.	Vovčuk P. Pavle, Tito u. 74.	8	Prnjavor, Vučjak	10
15.	Vujinović Ostoja özvegye Zora, Tito u. 47	4	Velika Ilova, Prnjavor	8
16.	Vučić M. Ostoja, Tito u. 95.	12	Razboj, Srbac	12
17.	Vrhovac Stojan özvegye Tina, Sztálin u. 214.	8	Otpočivaljka, Prnjavor	11
18.	Grumić B. Mirko, Tito u. 24.	4	Otpočivaljka, Prnjavor	8
19.	Gajić P. Dušan, Sándor u. 243.	6	Čuklić, Jajce	9
20.	Gajić P. Maksa, Sándor u. 287.	8	Čuklić, Jajce	10
21.	Gavrić I. Čedo, Sándor u. 139.	4	Linje, Teslić	7
22.	Daničić S. Bora, Sándor u. 239	7	Šarinci, Prnjavor	10
23.	Dudak I. Ivan, Tito u. 61.	9	Srđevići, Srbac	10
24.	Drotarević M. Dušan, Tito u. 27.	2	Ležimir, St. Mit.	8
25.	Dulkić S. Žarko, Tito u. 80.	6	Mošorin, Titel	9
26.	Dakić Spasoje, Tito u. 96.	12	Potočani, Prnjavor	12
27.	Dragić Đ. Dragoljub, Sztálin u. 320.	5	Humić, Ključ	9,9
28.	Davidović Teodor özvegye Stojanka, Sándor u. 235.	5	Ilova, Prnjavor	8,9

Sor- szám	Tulajdonos és cím	Család- tagok száma	Honnan jött	Kapott föld hol- dakban
29.	Đurić F. Dušan, Tito u. 93.	6	Tabakilovo, Prnjavor	9
30.	Duđa I. Mihailo, Tito u. 7/A	3	Štrpci, Prnjavor	8
31.	Đurić M. Jovan, Tito u. 32.	7	Vijačane, Prnjavor	8
32.	Ignjatić Z. Dragutin, Tito u. 77.	10	Razboj, Prnjavor	11
33.	Ignjatić T. Savo, Sztálin u. 330.	5	Mravica, Prnjavor	10
34.	Ignjatić B. Slavko, Tito u. 33.	16	Razboj, Srbac	14
35.	Ignjatić P. Stojanka, Sztálin u. 308.	5	Župski Razboj, Prnjavor	8
36.	Ignjatović Đ. Novak, Sándor u. 121.	3	Mravica, Prnjavor	9
37.	Janković J. Nenad, Tito u. 72.	4	Vijatočani, Prnjavor	8
38.	Jovanović K. Dušan, Tito u. 69.	4	Mošorin, Titel	8
39.	Jandrić Ć. Vaskrsije, Tito u. 18.	4	Močioca, Jajce	8
40.	Jeftić G. Dragoljub, Tito u. 12.	6	Otpočivaljka, Prnjavor	10
41.	Janković M. Marko, Tito u. 14.	5	Gornje Lisiće, Dračevci	6
42.	Kantardžić Đ. Smilja, Tito u. 39.	3	G. Kovilj, Titel	8
43.	Kolarov T. Ljubiša, Tito u. 41.	3	G. Kovilj, Titel	8
44.	Koso J. Bela, Tito u. 102.	3	G. Kovilj, Titel	8
45.	Koso Janoš, Tito u. 65.	7	Budisava, Titel	9
46.	Kovaljevski M. Ivan, Tito u. 11.	5	Babanovci, Prnjavor	8
47.	Kovačević R. Veljko, Sztálin u. 314.	4	Vijačani, Prnjavor	8

Sor-szám	Tulajdonos és cím	Család-tagok száma	Honnan jött	Kapott föld hol-dakban
48.	Kovačević V. Jovo, Tito u. 37.	3	Vijačani, Prnjavor	8
49.	Kuzmanović N. Lazar, Sztálin u. 280.	8	Vijačani, Prnjavor	11
50.	Ličinar Đ. Živko, Tito u. 10.	8	Husrpovci, Prnjavor	11
51.	Lozančić B. Ante	5	Kupres, Bugojno	8
52.	Maletić M. Nedeljko, Tito u. 67.	5	Ilova, Prnjavor	9
53.	Mijatović J. Vid, Sztálin u. 178.	4	Vijačani, Prnjavor	8
54.	Mihajlešin A. Ivan, Tito u. 108.	5	Ilova, Prnjavor	8
55.	Milanović A. Dragomir, Tito u. 66.	1	Potočani, Prnjavor	6
56.	Majer Žarko özvegye Zlata, Tito u. 68.	2	Mošorin, Titel	8
57.	Marinković M. Sava	2	Bešenovo, Irig	8
58.	Mijatović Đ. Ivanka, szül. Janković, Sándor u. 227.	2	Sr. Mitrovica	8
59.	Mitlić Kosta özvegye Danica, Tito u. 75.	4	Veliki Radinci, Sr. Mitrovica	8
60.	Majstorović S. Dragan, Sándor u. 237.	6	Prosjek, Prnjavor	9
61.	Maletić Ljuba özvegye Jelena, Tito u. 63.	6	V. Ilova, Prnjavor	9
62.	Marković S. Stojan, Sándor u. 173.	6	Ribnik, Ključ	12
63.	Novković S. Branislav, Tito u. 71.	6	Donji Kovilj, Žabalj	9
64.	Popović D. Milan, Sándor u./Sztálin u. 176.	8	Vijačani, Prnjavor	11
65.	Paulić T. Ilija, Sztálin u. 174.	4	Vijačani, Prnjavor	9,8
66.	Popadić R. Mirko, Tito u. 38.	6	Vijačani, Prnjavor	9

Sor-szám	Tulajdonos és cím	Család-tagok száma	Honnan jött	Kapott föld hol-dakban
67.	Preradović L. Pero, Sztálin u. 112.	7	Vijačani, Prnjavor	9
68.	Predojević R. Ljubomir, Tito u. 34.	9	Ševari, Sanski Most	11,5
69.	Preradović S. Luka	5	Vijačani, Prnjavor	9
70.	Pjevac Đ. Ilija, Sándor u. 163.	3	-	5
71.	Rajić M. Rajko, Tito u. 43.	3	Otpočivaljka, Prnjavor	8
72.	Radošević S. Risto, Tito u. 40.	8	Vijačani, Prnjavor	11
73.	Rakić Milan, Sándor u. 217.	8	Otpočivaljka, Prnjavor	8
74.	Rakić L. Čedo, Tito u. 16.	6	Husrpovci, Prnjavor	9
75.	Samardžić V. Stojan, Tito u. 35.	7	Vijačani, Prnjavor	9
76.	Samac M. Tripo, Tito u. 105.	6	Vršani, Prnjavor	9
77.	Slokar A. Vencl, Sándor u. 249.	7	Štivor, Prnjavor	9
78.	Simić N. Stevan, Sándor u. 241.	2	Lalić, Odžaci	8
79.	Somborski A. Ivan, Tito u. 98.	6	Gajevi, Prnjavor	9
80.	Stokanović P. Stanko, Tito u. 29.	2	Štrpci, Prnjavor	6
81.	Savić M. Teodor, Sztálin u. 270.	9	Vijačani, Prnjavor	9
82.	Sojić Vlad. Branko, Tito u. 21.	4	Kojčinovac, Bijeljina	7
83.	Tubak V. Dušan, Tito u. 89.	5	Prnjavor, Prnjavor	8
84.	Tutnjević N. Milan, Tito u. 109.	8	Štrpci, Prnjavor	11
85.	Tihi J. Anton, Sándor u. 229.	8	Mačino brdo, Prnjavor	10

Sor-szám	Tulajdonos és cím	Család-tagok száma	Honnan jött	Kapott föld hol-dakban
86.	Šeľemba I. Vasilj, Tito u. 101.	4	Štrpci, Prnjavor	8
87.	Šestić P. Mile, Sándor u. 285.	2	Ilova, Prnjavor	8
88.	Svedić Aleks Ljubica szül. Pavlović, Železnička 447.	3	Grgeteg, Irig	2
89.	Šterleman F. Milan, Sándor u. 175.	6	Mandelos, Sr. Mitrovica	9
90.	Preradović L. Pero, Sztálin u. 170., Stoljinova 170.	7	-	-
91.	Kuzmanović Đ. Smilja, Tito u. 39.	3	-	2

Megjegyzés: a Tito utca a mai Vajdasági utca, a Sándor utca a mai Dušan cár, a Sztálin utca a mai Vuk Karadžić utca.

A belső telepesek és az első boszniai telepesek névsorát – a nekik kiosztott házak és földparcellák listájával – Bézi Péter, a helyi népbizottság elnöke és Rajko Bikarev jegyző, az összesített telepes névsort pedig 1947. május 20-án Grisza János, a helyi népbizottság elnöke és Drago Milanović jegyző írta alá. A ház- és földosztásról szóló határozatokat a harcosok telepítését végző vajdasági főbizottság hozta meg, a helyi népbizottság csak kézbesítette a határozatokat az érdekelteknek.

A Vajdasági Levéltárban a Drago Milanović és Grisza János által 1947. május 20-án aláírt lista és a rajta lévő névsoron kívül a levéltárban még egy 32 nevet tartalmazó lista is található e telepeseknek kiadott határozatok hivatalos számával. Ezen telepesek egy része rajta van a már közölt listán, ezért nevük nincs a következő névsoron:

1.	Samočeta M. Zora	Alsó-Kovilj	a végzés száma: 8700-8.
2.	Gaćaš P. Jelena	Felső-Kovilj	a végzés száma: 1649-9.
3.	Arsenijević S. Dragomir	Ürög	a végzés száma: 6913.
4.	Sremčev Smilja	Kovilj	a végzés száma: 5882-26.
5.	Grujić S. Lazar	Maradék	a végzés száma: 1786-27.
6.	Jerkov J. Jovan	Titel	a végzés száma: 9685-30.
7.	Basarić Radivoj	Surčin	a végzés száma: 1074-31.

8.	Božić L. Novak	Cazin	a végzés száma: 1076-33.
9.	Bogdanović M. Ivan	Sr. Mitrovica	a végzés száma: 1077-34.
10.	Grujić S. Katica	Šimanovci	a végzés száma: 1801-37.
11.	Kovačević M. Andrija	Sr. Mitrovica	a végzés száma: 11557-40.
12.	Mijatović B. Ivanka	Sr. Mitrovica	a végzés száma: 10401-42.
13.	Marić M. Živan	Sr. Mitrovica	a végzés száma: 10462-43.
14.	Maćašić N. Radovan	Vojnić	a végzés száma: 10464-45.
15.	Marinković Sava	Bešenovo	a végzés száma: 10463-44.
16.	Milenković N. Aleksandar	Jarak	a végzés száma: 10465-46.
17.	Petrić Đ. Milan	Divoš	a végzés száma: 11056-48.
18.	Rašeta B. Jovan	Bosanska Krupa	a végzés száma: 8327-49.
19.	Pavlović Dušan	Vojnić	a végzés száma: 11059-55.
20.	Grujić Marko	-	a végzés száma: 1839.

Ezek a kolonisták, habár végzéssel rendelkeztek, nem telepedtek le Budiszaván, vagy csak rövid ideig voltak a faluban, majd visszamentek régi lakhelyükre. Egyesek viszont a faluban éltek, de a telepítésekről szóló végzéseket valószínűleg alaposabb levéltári kutatások alapján lehet megtalálni. A kolonisták ezen csoportjához tartoztak az alábbi személyek:

1.	Ljubišević Jordan	Grdelica
2.	Šijak Rade	Kovilj
3.	Pribić Jovan	Kovilj
4.	Dimić Miloš	Kovilj
5.	Bátori Károly	Kovilj
6.	Maksić Slavko	Kovilj
7.	Janković Branko	Vijačani, Prnjavor

E kihagyott nevek egyetlen névlistán sem szerepelnek, bár a faluban közsismert emberek voltak. A hiányosságra Sredoje Janković mutatott rá, aki szorgalmasan gyűjtögeti az 1946–47-es telepések adatait (köszönet érte – G. L.).

A belső telepések száma, akik földet és házat kaptak 32, a boszniaiak pedig 80-an kaptak házat és földet. A helyi közigazgatás részére 10 német ház lett fenntartva. Így a 214 „fasiszta” házból 122 lett szétosztva, 92-be pedig a budiszavai és a környékbeli falvak főleg szegény magyar lakosai költöztek be. Legtöbben közülük pár év múlva kedvező föltételekkel, többévi lefizetésre vették meg az államtól ezeket a házakat. A Szövetségi Népképviselőház által 1945. augusztus 23-án az

agrárreformról és a kolonizációról meghozott törvény 24. szakasza, valószínűleg biztonsági okokból, úgy rendelkezett, hogy a telepesek a nekik adományozott földeket 20 évig nem adhatják el, nem oszthatják szét, nem adhatják ki bérbe, nem ajándékozhatják senkinek, nem cserélhetik el. Ezt a törvényes rendelkezést azonban a telepesek egy része különböző módon kijátszotta, zsebszerződésekkel eladták a földeket, a tulajdonjogot pedig később rendezték.

A földek minden családtag tulajdonát képezték, akik a földosztás pillanatában éltek, a később született gyermekek nem jogosultak a kapott földre.

A hivatalos kolonizáció utáni években önkezdeményezésre továbbra is érkeztek újabb betelepülők Boszniából. 1958-ig ezek a családok jöttek Budiszavára (GACEŠA 1964):

1.	Petar Ignjatić	Razboj, Prijedor	1949
2.	Mitar Kalenjuh	Potočani, Prnjavor	1949
3.	Petar Čereković	Vijačani, Prnjavor	1949
4.	Milan Nuždić	Srđević, Srbac	1950
5.	Vaskrsije Ignjatić	Razboj, Srbac	1950
6.	Gospava Kuzmanović	Potočani, Prnjavor	1951
7.	Lazar Dumanić	Gaj, Srbac	1952
8.	Blagoje Dragić	Humić, Prijedor	1952
9.	Živko Ljubojević	Husrpovci, Prnjavor	1953
10.	Vasilj Obleščuk	Potočani, Prnjavor	1955
11.	Gojko Zdravković	Šumani, Leskovac	1956
12.	Dragan Pezerović	Husrpovci, Prnjavor	1956
13.	Simeon Trivalić	Ilova, Prnjavor	1957
14.	Dušan Mitrić	Čimnić, Jajce	1958

A Budiszavára telepített boszniai kolonisták közül 13 családnak odahaza is volt 10–24 hold földje, ezek jó része legelő volt. Házaikat teljesen lerombolták a háború alatt, ez a fő oka, hogy elhagyták szülőföldjüket. A következő családok rendelkeztek 10–24 hold földdel: Babić Vid (15 hold), Ignjatić Sava (10), Ignjatić Slavko (22), Ignjatić Stojanka (12), Janković Nenad (11), Jeftić Dragoljub (18), Ličinar Živko (11), Mihalješin Ivan (15), Milanović Dragomir (18), Popović Milan (10), Radošević Risto (13), Rakić Čedomir (14), Stokanović Stanko (13).

A Boszniából érkezők kezdetben nehezen viselték el a síksági éghajlatot, a rossz ivóvizet, az életmód megváltoztatását, és emiatt az első években nagyobb számban tüdő- vagy valamilyen gyomorbetegséget kaptak. Később a két népcsoport átvette egymás szokásait, étkezési kultúráját. A kolonisták például disznót vágtak, kolbászt, sonkát, szalonnát füstöltek télire, a magyarok a feketekávéét fogyasztották nagyobb mértékben, megkedvelték a „csevapocsicsát” stb.

Amikor a „kolonisták” megkapták a nekik szánt földeket, 1946. július 17-én panaszt emeltek a harcosokat Vajdaságba telepítő, Újvidéken székelő főbizottságnál, hogy a helyi agrárérdekeltek a falutól fél kilométerre levő elhagyott „fasiszta” földeket kapták, ők pedig, akiknek ezek a földek járnának, 4-5 km-re a falutól, a budiszavai és kovilji határban jutottak földhöz. Kérték a parcellák fölcserélését, hogy a közeli földeket nekik adják.

A főbizottság utasította a földmérést végző technikai bizottságot, hogy a helyi telepítési bizottságot és a telepeseket tájékoztassa, hogy Budiszava egyáltalán nem volt előrelátva a külső telepések számára, ezért a német földek nagyobb részét kiosztották a helyi agrárérdekelteknek és a belső telepéseknek. Így 1946. augusztus 23-án, amikor a telepések meghallották a magyarázatot, azt állították, hogy ők ezt nem tudták, és aláírták a beadványt anélkül, hogy elolvasták volna. A helyi népbizottság hivatalnokát – Boris Novickit – vádolták meg, hogy mint a volt orosz cár híve, ő okozta a problémát.

A főbizottságtól azt kérték, tekintse semmisnek a beadványt, vagy adja vissza nekik, mert nem akarták, hogy folt essen a becsületükön. Boris Novicki csak eleget tett a telepések kérésének, de levonta a tanulságot. Mint művelt ember, pedáns hivatalnok, később mint jegyző, anyakönyvvezető és a községi, majd a helyi iroda vezetője kötelességtudóan végezte munkáját, de a politikába nem avatkozott.

A boszniai telepések lassan-lassan jobban megismerkedtek magyar szomszédaikkal, és a különbségek ellenére mindkét fél részéről többször elhangzott, hogy a „boszánacok”, illetve a magyarok nem is olyan rossz emberek, mint azt kezdetben hitték. Lassan megszokták egymást, és kialakultak a jószomszédi viszonyok. Köszöntötték egymás karácsonyát, újévét, a magyar szomszéd hivatalos lett a szerb szomszéd „slavájára” és így tovább.

A MAGYAROK BEKAPCSOLÓDÁSA A KÖZÉLETI ÉS A TÁRSADALMI-POLITIKAI TEVÉKENYSÉGBE

Szeretném kiemelni, hogy a magyaroknak a politikai életbe való bekapcsolódása nem választás kérdése volt. Úgy csinálták, ahogy ezt a rendszer meghatározta, más megoldás nem volt.

Bakos István kinevezése a községi népbizottság elnöki tisztségére jelzésértékű a magyarok számára: vagy bekapcsolódnak sorsuk irányításába, vagy a pálya széléről nézik, hogy ezt mások csinálják helyettük. Bakos egyéni beszélgetéseket folytatott az emberekkel, akik ennek eredményeként lassan mozgolódni kezdtek. A Párt és a Népfront propagandája az agrárreformmal és a földosztással kapcsolatban, valamint az egyenjogúságot és testvériség–egységet hirdető konferenciák sokasága csökkentette a magyarok bizalmatlanságát az új kommunista rendszer iránt. A magyarok tartózkodó magatartása a párttagság iránt viszont fennmaradt. Lojálisak a rendszerhez, de a Pártba csak kis számú magyar tagosodott. A földosztási előkészületek még a beszolgáltatás túlkapásai miatti elégedetlenséget is valamelyest kordába szorították.

Akik földet kaptak, bizonyos kötelezettséget éreztek, hogy viszonzózzák a rendszer gesztusértékű cselekedetét. A tanítóknak egyenesen hivatalbeli kötelessége volt, hogy dolgozzanak a néppel, irányítsák, vagy bár vegyenek részt a művelődési élet megszervezésében és a Népfront akcióiban. Még 1954-ben is Pastyik Imre akkori iskolaigazgató az 1953-ban a szülőfalujukban oktatói munkát vállaló fiatal tanító házaspárnak, Milánovits Tibornak és Karolinának így adta ki az utasítást a kötelező társadalmi munka végzésére: „Ahogy jöttek, úgy mennek el, ha nem dolgoznak a kultúregyesületben, a Népfrontban vagy más szervezetben”.

Tévhit az, hogy Budiszaván a politikai élet akkor bontakozott ki, amikor megérkeztek a „kolonisták”. Az tény, hogy akkor alakult meg a JKP és a JKISZ (SKOJ) helyi szervezete, amelyek a Népfronton és az Antifasiszta Nők Frontján (AFŽ) keresztül irányították a falu politikai életét, de megérkezésük előtt utóbbiak már működtek. Sőt a Vöröskereszt és a magyar művelődési egyesület is. A *Szabad Vajdaság* újság *Magyar Egységes Front és Kultúrkör Budiszaván* címmel tájékoztatta a közvéleményt, hogy a népgyűlésen, amelyen megalakult e két szervezet, körülbelül 500-an vettek részt (ekkorra számú embert befogadó terem soha nem létezett a faluban – G. L.) – főleg magyarok és kisebb számban szerbek, akik a környező falvakból már áttelepültek Budiszavára.

Csikós István állatorvos, a titeli járási Egységes Front bizottságának tagja beszélt az Egységes Front céljairól és munkájáról. Kiemelte, hogy a nemzetiségek külön is szervezkedhetnek, hogy minél eredményesebben részt vehessenek az országépítő munkában, majd így folytatódik a cikk:

„Csikós István a szerb nyelvű jelenlevőkre tekintettel és mivel nemrégiben bizonyos félreértések voltak az Egységes Front magyar szervezetének megalakításával kapcsolatban, szerb nyelven is megmagyarázta a magyar szervezkedés szükségességét – »Nemcsak nyelvi okai vannak a külön szervezkedésnek, hanem a még meglevő nemzetiségi ellentéteket csak önálló szervezkedéssel és munkával lehet kiküszöbölni. Az Egységes Front nem lehet kényszeregység. Fejlődjön minden nemzetiség szabadon, saját demokratikus hagyományain, csak szabad fejlődés és önkéntes társulás útján érhetjük el az egységet.« Csikós István szavait meglepéssel és beleegyezéssel fogadta úgy a szerb, mint a magyar hallgatóság. Meg is alakították helyben az Egységes Front magyar tagozatát a következő választmánnyal: elnöke Bakos István, a helyi népbizottság elnöke, titkár Masa Péter tanító, pénztárnok Molnár Sándor, választmányi tagok: Balázs Pál, Bézi Péter, Varnyú József, Drobnjik Károlyné, Sára Erzsike.

Csikós István ezután külön beszédben ismertette egy magyar kultúregyesület felállításának szükségességét Budiszaván. »Nem elég a politikai nevelőmunka, csak akkor válunk igazán öntudatos tagjaivá új hazánknak, ha népünk kulturájában is emelkedik. Erre megvan a lehetőség, mert az új Jugoszlávia minden nemzetiségének kulturális emelkedésében látja az egységnek és testvériségnek fejlődését és erősödését is.«

Jó propagandabeszéd, de visszaemlékezve azokra a nehéz időkre, Milánovits Tibor, a falu szülötte, volt iskolaigazgatója, közéletének egyik vezető embere a következőket vallotta: „Csikós István állatorvos tartotta bennünk akkoriban a lelket”. A *Szabad Vajdaság* cikke így folytatódik:

„Az egyesület céljainak ismertetése után közfelkiáltással megválasztották a következő választmányt: elnök Gulyás Károly plébános, alelnök Balázs Pál, titkár ifj. Somossy Mihály és Nagy János kereskedő, könyvtáros Molnár Sándor, pénztáros Grisza János; választmányi tagok: Gyurinovics János, Gálity János, Kiss János, felügyelőbizottsági tagok: Pető Pál, Kismiska József, Kovács Viktória.

A kultúrkör választmánya mindjárt ott maradt s a következőket határozta: Népegyetemet indít a volt olvasókör helyiségében; olvasóköröket szervez, szövetkezeti szervezkedést kezdeményez, megindítja a műkedvelést és sportegyletet alakít.

Mind a politikai nevelés, mind a kulturális emelkedés terén tehát megindult a munka Budiszaván. Bizonyosan a legjobb magyar erők mozgósítását és aktivizálását érik el rövid idő alatt” (SZABAD VAJDASÁG 1945. 07. 03.).

Ezeknek az embereknek nagy érdeme, hogy vállalva a kihívást, hozzájárultak a budiszavai magyarság félelmeinek lassú leküzdéséhez, hogy azok bekapcsolódjanak az új rendszer építésébe, vérkeringésébe követelményei teljesítéséhez. Mint már többször, ezúttal is kényszerpályán találták magukat, de a magyar közösség jövője miatt nem lett volna jó, ha náluk kevésbé tekintélyes, szerényebb képességű emberek kerülnek az Egységes Front helyi vezetésébe. Az új rendszer mindenféleképpen megtalálta volna embereit. Erre a későbbi években akadt is példa. Olyan emberek kerültek vezető helyekre, akik néhány év múlva a képességeiknek megfelelő munkahelyet kapták: az egyik éjjeliőr, a másik fűtő lett.

A fenti kádernegoldások, különösen Gulyás Károly plébános elnökké történő választása a művelődési egyesületbe, azt mutatták, hogy az új rendszer kezdetben még engedékenyebb, hajlékonyabb volt, mint később, amikor már megszilárdulni érezte megszerzett hatalmát.

Már 1946 elején jól működött a budiszavai antifasiszta asszonyok szervezete. A *Magyar Szó* Pavlovics Irena tanítónő tollából közli a következő tudósítást:

„Budiszavai asszonyok a népi kultúráért, titeliek a népi testvériségért

Április 7-ikén a budiszavai antifasiszta asszonyok a titeli AFŽ meghívására látogatást tettek Titelen. Látogatásuk során jólsikerült műsoros előadást rendeztek. Színrekerült az »Asszony« című kétfelvonásos színmű, utána szavalatok, énekszámok és humoros jelenetek következtek. A műsor sikerrel zárult. A terem zsufolásig megtelt, a közönség egyes számokat kétszer is megismételtetett. Habár az utazás nehézségekbe ütközik, az AFŽ tagjai máris újabb látogatásra készülnek egy magasabb színvonalú előadással, hogy a májusi munkaversenyben népünk művelődését is előbbrevigyük” (MAGYAR SZÓ 1946. 04.: 6).

A titeli vendégszereplés után a budiszavai asszonyok már 1946. május 1-je megünneplésére készültek. Nagyban hozzájárultak, hogy az ünnepség jól sikerüljön. Pavlovics Irena tanítónő erről így írt:

„Budiszava munkásnépe fényes külsőségek között ünnepelte meg május elsejét. A magyar asszonyok már a május elseje előtti napon is szorgalmasan készülődtek, figyelmük mindenre kiterjedt, hogy az ünnepély minél jobban sikerüljön. A felvonulás a község főbb utvonalain folyt le, amelyek díszesen fel voltak virágozva. A felvonulás után a helyi népbizottság épülete előtt Bakos István elnök magyarul, a népbizottság titkára Nešić Jovica szerbül és Somosi Mihály magyar nyelven tartottak beszédet, majd Etinski Branko az ifjúság titkára felolvasta a májusi verseny alatt elért eredményeket és a rohammunkások neveit.

Az asszonyok, mint jó és buzgó AFŽ-tagokhoz illik, először résztvettek a felvonuláson, majd mint jó háziasszonyok feladatuk kapták, hogy ennivalóról is gondoskodjanak, azaz annak elkészítéséről. Erre a célra két borjút vágtak le, finoman megsütötték és friss kenyérrel felszolgálták. Fogyott a finom pecsenye és szólt a zene. Az ünnepélyt a falu közepén lévő szabad téren tartották meg.

Bármennyire kicsi is községünk, a dolgozó nép mégis szép számban megjelent az ünnepségen. Ez a májusi ünnepély a dolgozók igazi, szabad májusa volt” (MAGYAR SZÓ 1946. 05. 07.)

A titeli műkedvelők 1946 decemberében viszonozták a budiszavai asszonyok vendégszereplését egy rövidebb színdarabbal és dalokkal.

A budiszavai magyar kultúregyesület, amely 1946 első felében alakult meg, tevékenyen bekapcsolódott a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség által szervezett gyűjtőakcióba, amelyet a főleg Zágrábban tanuló magyar főiskolások megsegítésére szerveztek. Az egyesület 1946. október 11-én, 12-én és 13-án 1366 dinárt gyűjtött össze. Az egyetemeken mindössze 200 magyar főiskolás volt, a „népi” értelmiség hiánya pedig nagy. Vajdaságban 363 979 dinár gyűlt össze, és a létrehozott segélyalpból Zágrábban megnyílt a magyar főiskolás menza, amelyben 90 fiatal részére 1946. november 1-jétől a kultúrszövetség segélyalapja ingyen biztosította az ebédet és a vacsorát.

Az AFŽ már 1946 januárjában az írástudatlanok részére tanfolyamot szervezett, és ezzel bekapcsolódott „A te szégyened is az írástudatlan magyar” parola alatt folyó akcióba.

Bakos Istvánnak viszont lassan érlelődő kételyei támadtak az új rendszer intézményeivel kapcsolatban.

A földosztási ünnepégen részt vett Dobosi György, Bakos István maradéki harcostársa, aki később is többször járt Budiszaván, kimagasló politikai tisztségeket töltött be Újvidéken és Vajdaságban. Nagyobb politikai érzékkel és ambícióval rendelkezett, aki már mint idős nyugdíjas politikus úgy nyilatkozott Bakos Istvánról, hogy olyan igazi kommunista volt, aki úgy képzelte el a Pártot, mint a búzát konkoly nélkül. Nem tudott megalkudni a Pártban látott hatalmi visszaélésekkel, és miután hazament Maradékra, egy ideig még részt vett a falu politikai életében,

majd lassan, feltűnés nélkül visszavonult a közéletből. Amit a budiszavai magyarokért tett, azt viszont – az akkori viszonyokat tekintetbe véve – példaértékűnek lehet tekinteni.

A PÁRTSZERVEZET, A NÉPFRONT ÉS A SKOJ (JKISZ) MEGALAKULÁSA, MŰKÖDÉSE, A PARLAMENTI ÉS A HELYI VÁLASZTÁSOK

A boszniai és kisebb számban a Sajkás-vidékről Budiszavára települtek egy része már párttag volt. Megérkezésük után megalakult a JKP helyi szervezete, amelynek titkára Rajko Bikarev, egyben községi jegyző. A SKOJ (Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség) titkára Stojan Samardžić lett, a népi ifjúság szervezetének titkára pedig Branko Etinski. A legtömegesebb politikai szervezet, a Népfront Bakos István utáni elnöke Patarica Mihály, a Népbizottság elnöke pedig szintén Bakos István volt. Általában ez a két tisztség „járt” a magyaroknak egészen az 1970-es évek közepéig, amíg többségben voltak. A Pártnak meghatározó szerepe volt, a párttitkár a valódi politikai vezetője a falunak.

A pártszervezet 1946 nyarán kezdeményezte, hogy Budiszava a zsablyai járáshoz tartozzon, mert az gazdaságilag erősebb, mint a titeli járás, és ez hasznos lesz a falu számára. A magyarok nem örültek a változásnak, Titelt, a múlt miatt, jobban magukénak érezték, de a titeli magyarok jelentős száma is közrejátszott ebben. A zsablyai és a csürogi magyarok kitelepítésével az egyetlen jelentősebb magyar közösség lett ebben a járásban. A pártszervezet határozata ellen ugyan mit lehetett tenni? Csak elfogadni. *Szerbia Hivatalos Lapja* 1946. október 2-ai számában közölte Vajdaság új közigazgatási felosztását, amelynek alapján Budiszava a zsablyai járáshoz került.

A következő, 1947-es évet a választási előkészületek jellemezték. A pártszervezet – Boro Daničić ekkor a titkár – semmit sem bízott a véletlenre, 23 párttagot és három SKOJ-tagot bízott meg a több hónapos terepi munkával. Különösen a magyarok közötti politikai munkát jelölték meg fontos feladatnak. Ebben jelentős feladata volt a magyar párttagoknak és aktivistáknak: Bézi Péternek, Mándity Andrásnak, Sára Erzsébetnek és Kószó Jánosnak⁷⁸, valamint a helyi Népfront elnökének, Patarica Mihálynak.

A pártszervezet összeállította a népbizottság tagjelöltjeinek listáját, amelyet jóváhagyott a zsablyai járási pártbizottság. Ezután a pártszervezet javaslatára a Népfront helyi szervezete végrehajtó bizottságának ülésén „legalizálták” a jelöltek listáját. A Népfront által szervezett tömeggyűlésen a jelöltlistát úgy ismertették, mintha azt a Népfront végrehajtó bizottsága javasolná. Persze az emberek többsége tudta, hogy pártlistáról van szó, egy jelölt kivételével támogatták is azt. Ez a jelölési rendszer – kisebb-nagyobb változásokkal – alapjában véve az 1990-es évekig így működött.

⁷⁸ *Újvidéki Levéltár*

Budiszaván 1947-ben 1182 választópolgár élt, a választásokon egy lista szerepelt, amelyet a Párt jóváhagyott. Így 1947. november 9-én 1064-en szavaztak, vagyis a szavazópolgárok 94,4%-a. A Népfront listájára 879-en (82,61%), ellene pedig 185-en (17,39%). Az 1182 szavazópolgár között 835 magyar, 312 szerb és 35 ukrán nemzetiségű volt.

Két urna volt: a Népfronté és a vak urna. A szavazópolgárok egy golyócskával szavaztak. Mindkét urnába csukott tenyérrel belenyúltak, és kiengedték kezükből a golyócskát. A szavazás ravasz módon lett megszervezve. Mivel a második vak urnába (óráva kutija) jóval kevesebben dobták be a golyócskát, azt valamennyire hallani lehetett, és a szavazási bizottság körülbelül tudta, ki hogyan szavazott. A golyócskát nem lehetett eltenni, mert a szavazás után mindenki megmutatta jobb kezét, hogy abban nincs semmi. Azt mindenki tudta, hogy a vak urnába engedni a golyócskát nem ajánlatos, sőt veszélyes.

A Párt utána (ez volt a szokás fennállásáig) elemezte a választások eredményét. A helyi népbizottságba 7 párttag és 8 „népfrontos” került be. A párttagok a kampány alatt nappal, ha kellett éjjel is dolgoztak, kivéve három párttagot, akik érdektelenül viselkedtek, és ezért kizárták őket. A pártszervezet úgy ítélte meg, hogy a Népfront listája ellen szavazók között egyesek a néphatalom ellenségei, ezért „éberen” kell figyelni őket.

Bakos István visszavonult, az 1947-es választásokon pedig a községi népbizottság új elnökének Bézi Pétert választották.

Bakos István az első budiszavai községi népbizottsági elnök. 1945-ben és 1946-ban nem tudta elfogadni a Párt minden álláspontját, 1947-ben már nem kívánt jelölt lenni, nem kívánt továbbá részt venni a csalafinta választásokon, amelyeknek eredményeit, ha több jelölt is volt a listán, előre lehetett tudni. A Népfront által a Párt olyan nyomást gyakorolt a szavazópolgárokra, hogy amint láttuk, szinte mindenki elment szavazni. Bakos István a népfelszabadító háború résztvevőjeként és 1944-től párttagként más célokért és ideákért harcolt. Önmagával került összeütközésbe, aminek a vége az lett, hogy Bakos Istvánt 1947-ben a Párt kizárta soraiból.⁷⁹ Talán ezért sietett vissza a szülőfalujába, Maradékra. Az 1947-ben a budiszavai községi népbizottság elnökének megválasztott Bézi Pétert ugyanezen év végén (10/1947-es szám alatt) szintén kizárta a Párt, majd Koszó Jánost is 1949-ben (28/1949. szám). Így 1949-ben a pártszervezet 34 tagjából már csak 5 volt magyar: Sára Erzsébet (1945 júniusától), Ikotin János (1945 májusától), Mándity András (1949-től), Merković Károly (1949-től) és Cser János (1948-tól). A szablyai járási pártbizottság nem nézte jó szemmel a budiszavai magyar párttagok kizárását, valójában önkéntes távozását. A járási pártvezetés a magyarok távozásában a budiszavai pártszervezetben lappangó sovinizmust láttak. Nem jó politika azok kizárása, akik már párttagok voltak, többet kellett volna tenni az egyenlőség, a testvériség–egység megteremtéséért. A budiszavai párttitkár 1949-ben Dušan Bjelić. Az 1948-ban a JKP V. kongresszusára a szablyai járási szervezet küldöttei között

⁷⁹ *Újvidék Város Történelmi Levéltára*, 359-es Fond, Sreski komitet SKS Žabalj, Biro SKS Budisava. Az 1947., 4/1947. szám alatt. Uo. Inv. iv 2.

volt Budiszaváról: Boro Daničić, Dušan Bjelić, Nenad Janković, Cser János, Milan Sterleman és Rada Kolarov.

A pártszervezet munkájában részt vevő magyarok iránt a magyar közösség tartózkodóan viselkedett, habár tevékenységük hozzájárult ahhoz, hogy a magyar közösség ne szoruljon a falu közéletének peremére, annál is inkább, mert 1971-ig a magyar kisebbség képezte Budiszaván a többséget. Ezen a viszonyuláson csak a magyar párttagok magyar érdekekért való kiállása enyhített valamelyest.

A SZÖVETKEZETEK MEGALAPÍTÁSA ÉS FELBOMLÁSA

A Jugoszláv Kommunista Párt uralkodásának első évtizedében hasonló politikai és gazdasági rendszert igyekezett kiépíteni, mint a Szovjetunió. A Szövetségi Népképviselőház 1946. december 5-én meghozta az általános ipari államosítási törvényt, amely Budiszaván a német tulajdonban lévő téglagyárat és malmot érintette. A téglagyár tulajdonosa – Fridrich Schmidt – még 1944. október 7–8-án elhagyta Budiszavát, a malom tulajdonosa – Franz Pichler – pedig a járeki gyűjtőtáborban, pontosabban: haláltáborban sínylődött.

„A nép nevében, a néphatóságok felhatalmazása alapján átveszem a gyárat, semmit sem lehet elvinni, minden a nép tulajdona” – a híres mondat, amellyel családok ezrei elvesztették tulajdonukat, amely generációk munkájának gyümölcse volt. A Pihler-féle malom a „Zvezda” (Csillag), Fridrich Schmidt téglagyára az „Udarnik” (Rohammunkás, Élmunkás) nevet kapta. Ezek a nevek összhangban voltak azzal a pártállásponttal, hogy a gyárak, a szövetkezetek, az intézmények neve az eljövendő szebb jövőt, a szocializmust hirdessék, vagy néphősök és élharcosok nevét viseljék.

Ekkor már az egész országban hatalmas propagandát fejtett ki a Párt és a Népfőnt, hogy szövetkezetbe tömörüljenek az iparosok és a parasztok. A *Magyar Szó* 1946. május 1-jei vezércikkében ez így volt megfogalmazva: „A falu és a város dolgozóinak biztos vára a szövetkezet”.

A budiszavai magyar parasztok nem igyekeztek a szövetkezetbe. Egy részük akkor kapta az államtól a földet, és nem kívánta bevinni a közösbe. Minden politikai nyomás ellenére a magyar földtulajdonosok legnagyobb része nem társult a szövetkezetbe, inkább nyögte az „obavezát”.

A Budiszava Földműves-szövetkezet

A „zadruga” 1947-ben alakult. A szövetkezetbe 492 háztartás tagosodott be, a tagsági betét 200 dinár. A földművesek terményeiket értékesítették a szövetkezeten keresztül, vagy a szövetkezet gépeinek és igáslovainak szolgáltatásait vették igénybe. Földjeiket nem vitték be a szövetkezetbe. Ugyanebbe a szövetkezetbe társultak az iparosok, minden iparoscsoporthoz egy-egy munkavezető vezetésével dolgozott. A szövetkezet első elnöke Drago Milanović, utána Savo Ignjatić; a pénztáros Somosi István, később Kovács István; könyvelők: Radivoj Gostojić, Milenko

Radonić és Szabó Ferenc; raktáros: Gligor Bodnar; a szövetkezeti irodákban dolgozott még Kosta Zemljanac, Lóc Mátyás, Živko Ličinar, Rada Kovačević, Ivan Mihaljesin éjjeliőr és az összes budiszavai iparos, aki társult a szövetkezetbe. Az igazgatóbizottság elnöke Kósa Lajos, majd Ivan Dudak, tagok: Novak Ignjatić, Rajko Ignjatić, Stojan Savić, Vid Mijatović és Dallos János. Az igazgatóbizottság majdnem minden évben változott abban a reményben, hogy az új emberek majd jobban vezetik a szövetkezetet.

A következő igazgatóbizottságba Dušan Bjelić, Živko Ličinar, Mandity András, Drobnyik Tibor és Derkovics István került. A legutolsó igazgatóbizottság tagjai a felbomlás évében, 1951-ben a következő személyek voltak: Nenad Janković, Jovo Kovačević, Nikola Boci, Szkotovics Sándor, Ikotin János, Szabó Tamás, Pastyik Klára és Boro Daničić.

Ebben az évben már 264 „zadrugás” nem fizette be az évi 200 dináros tagsági betétet. Valószínűleg már nem fizetődött ki nekik. Mindennel foglalkoztak: kereskedelemmel, szolgáltatással és kertészettel. Kukoricát, szőlőt és búzát vásároltak föl, és Celjébe (Szlovénia) szállították, dinnyét, pálinkát Teslicébe, Kakanjba és Dobojba adtak el, tűzifát és szenet vásároltak Boszniában. A lakosságtól fölvásárolták a fölösleges krumplit, paradicsomot, káposztát, gyapjút, bőrt, zsírt, hagymát, szilvát, zöldséget, zöldbabot, almát, körtét és más mezőgazdasági terméket.

Az iparosok a munkavezetőkkel kis termelési munkaegységet képeztek a szövetkezetben belül, Budiszaván ezeket a munkarészlegeket szintén szövetkezetnek hívták. Így aztán van cipésszövetkezet a következő tagokkal: Pavle Vovčuk, Kovács Péter, Góbi József, Patarica Ferenc és Varga Lajos. A kovácsok társulása: Dallos János, Pásztor Mihály és Szekeres Imre. A borbélyok: Kalmár Pál, Sós Ferenc, Suhajda István és Cser Sándor. Mészárosok: Mészáros Mihály és Jovan Savin. Szabók: Csévári József, Varnyú József és Rác János.

A legtömegesebb az „asztalosszövetkezet” volt a következő tagokkal: Rade Šijak munkavezető, Szajkó György munkavezető-helyettes, Csizmár József, Derkovics István, Mátyás Lajos, Szőgi Ferenc, Đoko Isakov, Zsunyi István, Nikola Boci, Moldvai János; inasok: Zsunyi József, Cimbál Károly, Dobosi Károly, Német Sándor, Greiling József; festők: Pető József és Turi Pál, aki Újvidékről utazott budiszavai munkahelyére. A mesterek a saját szerszámaikkal dolgoztak egymástól függetlenül. A fizetést az elvégzett munka után kapták minden hónap elsején. Szociális biztosításuk volt ugyanúgy, mint a többi állami vállalatban dolgozó munkásnak. Ez a valójában kereskedelmi-szolgáltató szövetkezet tele volt problémával, vezetői szakképesítés nélküliek voltak, pénzügyi visszaélések történtek, nem tudtak elszámolni a forgalommal. Az egyetlen ipari termékeket árusító szövetkezeti bolt veszteséggel dolgozott, Svetislav Manojlović munkavezető pedig Balázs József inast okolta a veszteségeikért.

Érdekes a vendéglősök esete. Ahányan csak voltak, mindegyik veszteséggel dolgozott: Rek Albert, Pece István, Molnár Sándor, Dušan Bijelić, Ljubica és Aleksandar Švedić, valamint Drago Milanović.

A vezetőség nem tudta eredményesen irányítani az aránylag összetett szövetkezeti struktúrát, így mind nagyobb válságba került. Az iparosok egy része elhagyta a

szövetkezetet, és önállóan dolgozott. A szövetkezet jövedelme 1951. június 30-án, tehát az első félévben, 50 dinár. Ezután feloszlott.

A Novak Pivašević Földműves-szövetkezet

1947. május 28-án kezdett működni, a faluban „boszánac” vagy „kolonista” szövetkezetnek hívták, habár szép számban voltak közöttük magyarok. Kezdetben 17 család 93 családtaggal társult a szövetkezetbe, felbomlásuk előtt – 1951. december 31-én – a szövetkezetben már 64 háztartás volt 323 taggal, akik közül 93-an vettek részt a munkában. A tagok pénzben és természetben kapták bérüket. Őszesen 683 hold földön gazdálkodtak, ebből 90 hold legelő és 1 hold szőlő volt.⁸⁰

A szövetkezet 1947. augusztus 20-án használatra megkapta a telepesek földalapjában maradt 80 hold földet, amelyet a tartományi harcotelepítési bizottság nevében Đušan Đukić és Đorđe Milenković adott át a Novak Pivaševićről elnevezett⁸¹ szövetkezet képviselőinek, Stojan Samardžićnak és Vencl Slokarnak. A helyi népbizottság részéről ezt a megegyezést Rajko Bikarev és Vasa Vasić írta alá. Ugyanezen év december 12-én a szövetkezet átvett még 18 hold földet, amelyet a Boszniába visszatért telepesek hagytak hátra. A határozatot a helyi népbizottság nevében az új jegyző, Drago Milanović írta alá, a szövetkezet részéről pedig Stojan Samardžić és Rajko Rajić.⁸²

A szövetkezet elnöke Mirko Grumić, könyvelő Stojan Samardžić. Az igazgatóbizottság tagjai: Marko Vrgović, Mihajlo Pačuk és Vencl Slokar. Az ellenőrző bizottság elnöke Jovan Kovačević, tagjai: Rajko Đurić és Moldvai János.

Volt legelőjük és állatállományuk, lovak, csikók, bikák, sertések és malacok, borjak, még tyúkok is. Szőlővel, szállással, górékkal, darálóval, disznóólakkal, kovácműhellyel, búza- és kukoricavető gépekkel, répaszedővel, fűkaszálóval, egy- és kétvasú ekével, öreg Zetor traktorral, cséplőgéppel, pótkocsival, pálinkafőzővel és hordókkal, bognár- és asztalosműhellyel rendelkeztek.

A szövetkezet magyar tagjai: Dallos János, Lajkó Péter, Bohócki Mária, Moldvai János, Pásztor Mihály, Nagy Ferenc István, id. és ifj. Ferenc László, Bálint Borbála, Bohócki Rozália, Gálity Antal, Kató János, Szabó Erzsébet, Jánosi Mihály, Masa János és Molnár József.

A Proleter Földműves-szövetkezet

A „magyar zadruga” 1949. február 27-én⁸³ alakult 36 háztartással, 155 családtaggal. A tagok 49 hold földet vittek be, az állami földekből pedig 225 holdat

⁸⁰ *Arhiv Vojvodine*, 184.996/1947-es Fond, Novi Sad. Agrarna reforma i kolonizacija.

⁸¹ Novak Pivašević egyébként Vijačani (Prnjavor) faluban született élharcos. 1942. augusztus 18-án a Dubrava melletti Kantar-hegységben több társával megölték a csetnikek. A háború után néphőssé lett nyilvánítva.

⁸² *Arhiv Vojvodine*, 184/996-os Fond, Novi Sad. A 4931/1949. szám alatt.

⁸³ *Arhiv Vojvodine*, 184/996-os Fond, Novi Sad. A 4931/1949. szám alatt.

kaptak megmunkálásra. Az alapítók száma – 1951. december 31-én – 37 háztartás volt, majd később 50-re emelkedett. A Proleter Földműves-szövetkezet megalapításának kezdeményezői: Bézi Péter, Merkovichs Károly és Szilák Illés.

A szövetkezetet az igazgatóbizottság irányította, amelyet a tagok választottak. Az igazgatóbizottság elnöke Bézi Péter, tagjai: Merkovichs Károly, Hungár József, Szilák Illés és Kovács János.⁸⁴ A szövetkezet minden tagja 1 hold földet kapott használatra a „kertben”, ahogyan ők nevezték, minden család azt termelt, amire szüksége volt. Ez az egy hold föld munkabérük természetbeni részét képezte.

A „magyar szövetkezetet” az 1952-es év telén az a megtiszteltetés érte, hogy meglátogatta Sóti Pál, az akkori legkiemelkedőbb magyar politikai vezető. Megdicsérte a szövetkezet munkáját és a magyarok hozzájárulását a szocializmus építéséhez. Jelenlétében a legjobb dolgozókat rohammunkássá nyilvánították, majd a magas rangú vendég tiszteletére nagy bankettet rendeztek.

A szövetkezet elnöke, illetve igazgatóbizottságának elnöke Bézi Péter, majd Merkovichs Károly, Varga István, legvégül Dušan Brujić lett, akkor már igazgató. Könyvelője Szabó Ferenc, majd Bézi István. De dolgozott még Horváth Sándor és Ikotin Danica is mint pénztáros. Központi épülettel, szállással, a szlatinai téglagyárral, bognárműhellyel, górékkal, 5 fészerez, 2 búzavetőgéppel, herekaszálóval, cséplőgéppel, traktorral és pótkocsival, ekékkel, 6 kocsival és lovasfogattal rendelkeztek, 15 ló, 6 tehén, 11 sertés és 101 birkájuk volt az állatállományban.

Kertészettel is foglalkoztak Takács János mezőgazdasági technikus vezetésével, aki egyben az első mezőgazdasági szakember a faluban. Sikeresek voltak a kendertermelésben. Munkabérüket pénzben és természetben kapták. Egy munkanap értéke nagyjából így nézett ki:

Megnevezés	Mennyiség	Ára	Egynapi kereset dinárban
Búza	4,89 kg	1 kg 16 dinár	77,28
Kukorica	5,00 kg	1 kg 5 dinár	25,00
Cukor	0,27 kg	1 kg 100 dinár	27,03
Étolaj	0,064 l	1 l 100 dinár	6,44
Kukoricaszár	2 kéve	1 kéve 3 dinár	6,00
Szalma	4 bála	1 bála 1 dinár	4,00
Bónok	52 db	1 bón 1,86 dinár	96,56
			Összesen: 246,31 dinár

A Proleter Termelő-szövetkezet tagjai:

⁸⁴ *Arhiv Vojvodine*, 184/996-os Fond, Novi Sad. A 4931/1949. szám alatt.

1. Kovács Antal	26. Lóc István
2. Sós Imre	27. Kószó János
3. Tót Albert	28. Borza Mihály
4. Szilak Júlia	29. Bézi István
5. Kalapos János	30. Bollók András
6. Kovács Sándor	31. Ifj. Szilágyi János
7. Pop P. Branko	32. Galambos Erzsébet
8. Varga István	33. Horgász Verona
9. Horváth Sándor	34. Ikotin János
10. Bézi Péter	35. Tot Verona
11. Hornyicsek Verona	36. Gombár Ferenc
12. Id. Szilágyi János	37. Vasas Erzsébet
13. Merkovity Károly	38. Hungar József
14. Tamás Péter	39. Horváth Viktor
15. Zséli Katalin	40. Lóc Mátyás
16. Szilák Illés	41. Balind Erzsébet
17. Kovács János	42. Szabó Ferenc
18. Multy Zora	43. Balizs Erzsébet
19. Pap Ilona	44. Davidović Stoja
20. Antality Rozália	45. Szűcs János
21. Gyeveki Franci	46. Badinszki István
22. Kalapos György	47. Bagi Borbála
23. Cser Mária	48. Tót Mihály
24. Gregus Teréz	49. Kókai Kálmán
25. Szabó Imre	50. Cser Mátyás

A szövetkezet 1953-ban már annyira rosszul gazdálkodott, hogy szeptemberben beszüntette tevékenységét. A 49 hold földet, amelyet a tagok vittek be, a tulajdonosok visszakapták. A 225 hold állami földet és a szövetkezet által használt épületeket, mezőgazdasági gépeket a Lazar Žižakov, Đorđe Zvicer, Dušan Prodanov, Jovan Banjanin, Kovács Sándor és Bézi István összeállítású felszámolási bizottság listázta, a vagyont pedig hivatalosan átadták a Budućnost Földműves-szövetkezetnek, amelyet Márton Lajos, Balázs Ferenc és Farkas János képviselt.

A Bratstvo i jedinstvo (Testvériség–Egység) Parasztszövetkezet

1949. február 27-én alakult meg 17 háztartás 92 tagjával, 1951 decemberében már 48 háztartás 231 családtaggal társult be. A szövetkezet 509 hold földön gazdálkodott, voltak mezőgazdasági gépei, lovas fogatai, juh- és sertésállománya. A szövetkezet elnöke Petar Preradović, az igazgatóbizottság tagjai: Vasa Marković, Jovan Banović és Ivan Somborski. Az ellenőrző bizottság elnöke Petar Katanski, tagja Simo Gajić. Tagjai: Dušan Tubak, Rista Tubak, Mile Pribić, Dušan Gajić, Čeda Gavrić, Aca Pribić, Milan Nuždić és mások. A tagok közül csak Nagy János volt magyar. 1953 végén a tagság kilépett a szövetkezetből.

1954. január 15-én alakult meg, május 1-jén kezdte meg a munkát. Első igazgatója Márton Lajos. 54 lakos tagosodott be 1000 dináros betéttel. Állami földeken gazdálkodott, gépparkkal rendelkezett, amellyel a földműveseknek is szolgáltatást nyújtott, állattenyésztéssel foglalkozott, és fölvásárolta a mezőgazdasági terményeket. Továbbá a szövetkezeten keresztül lehetett szenet, fát venni, műtrágyát, újfajta búza- és kukorica-vetőmagot. Legfontosabb szerve a szövetkezeti tagok közgyűlése, amely minden évben legalább egyszer összeült. Megtárgyalta a szövetkezet munkájáról szóló jelentést, meghatározta a következő feladatokat, és megválasztotta az igazgatóbizottságot. Az igazgatóbizottság tagjainak – 1957. április 24-én – a következőket választották: Grisza János elnök, a tagok pedig Márton Lajos, Drago Milanović, Svetozar Bojić, Vasa Mijić, Mile Rajković, Balázs Ferenc, Cser János és Tót Bagi János. Farkas János az első könyvelő, később Milica Radošević és Galambos Erzsébet, a pénztáros Antić Erzsébet, később Somosi István, raktárosok: Nedeljko Preradović, Mihajlo Vovčuk, Sava Ignjatić, majd Szkotovics Sándor. Kovács István a traktorvezető. Felvásárlók: a kátyi Radomir Isakov és Márton Lajos. Segéd munkások, éjjeliőrök pedig Merkovichs Károly, Varga István és Kis János. Ebben a szövetkezetben kezdett dolgozni a népszerű Rista Veselinović állatorvos. Az emberek iránti viszonyulása, szolgálatkészsége, szakszerű munkája és magyar nyelvtudása miatt népszerű volt a magyarok és a szerbek között is. A szövetkezetben 1957 júniusában 14 alkalmazott volt munkaviszonyban.

Márton Lajos és Dušan Brujić után már szakemberek kerültek az igazgatói munkahelyre: Jovan Banjanin, majd Iskren Milojković. Az 1960-as évek végén a mind jobban kibontakozó piaci gazdálkodás követelményei arra kényszerítették a Budućnost Földműves-szövetkezetet, hogy egyesüljön a gazdaságilag jóval erősebb kaboli Kovilj Földműves-szövetkezettel.

Mind a háború előtt, mind az utána következő időszakban a faluban kétszer tartottak vásárt. A szlatinai vásáron fontos gazdasági és kereskedelmi üzleteket bonyolítottak le az emberek: állatokat, mezőgazdasági felszerelést, gabonát vettek vagy adtak el, a gyerekeknek cukorkát, később csokoládét és más édességet lehetett venni. A minden tavasszal és ősszel megrendezett vásárok iránt a hatvanas években annyira lecsökkent az érdeklődés, hogy azok maguktól megszűntek. Kisebb mértékben ugyan, de a közhasználati cikkek adásvételét szolgálja, még manapság is, a minden pénteken megtartott piac.

TEMPLOMROMBOLÁS ÉS SZOBORROBBANTÁS

Az 1932 novemberében fölszentelt német templomot, 15 évvel felépítése után, vétkes kezek földig rombolták. A templomrombolást a telespes harcosok a JKP helyi szervezetének követelésére hajtották végre a zsabylai járási népbizottság és pártvezetőség beleegyezésével. Ha tekintetbe vesszük, hogy Csúrogon a magyarellenesség kifejezettebb volt, mint Budiszaván – ekkor már lerombolták a templo-

mot –, akkor világos, hogy a budiszavai követelés kizárólagos és határozott volt. A templomrombolást elsősorban Novak Ignjatović, Boro Daničić, Nenad Janković és Dušan Bijelić követelte. Bocsásson meg nekik az egek ura!

A templomtéglaák jelentős részét járdák építésére használta fel a helyi népbizottság, másik részét pedig széthordták, szétlopkodták az „élelmes” budiszavai szerb és magyar emberek, de a környező falvak lakói is. A német templom tégláiból épültek fel többek között a szövetkezeti disznóólak. A német templom zongorája sokáig az általános iskolában állt, 1950-ben Pastyik Imre és Klára tanító házaspár jövetelével került időnkénti használatra.

Ugyancsak 1947-ben egy csoport boszniai telepes – Novak Ignjatović (Bimbo) – vezetésével felrobbantotta a katolikus templom kertjében lévő, 1941. október 12-én felavatott, az első világháborúban hősi halált halt tiszakálmánfalvi honvédek és katonák emlékét őrző emlékoszlopot. A hír, hogy felrobbantották az emlékművet, percek alatt bejárta a falut. A magyarok egymás között mélyen elítélték a cselekedetet, de tehetetlenek voltak. Ugyan ki mert ellenkezni, ne adj’ Isten nyilvánosan elítélni a robbantást, hiszen a „népi demokráciában”, a nép nevében ezért biztosan börtönbüntetés járt volna. Akik fölrobbantották – a boszniai telepesek csoportja, kommunisták, harcosok –, mély meggyőződéssel vallották, hogy ők magyar fasiszta emlékművet döntöttek le, amelyet 1941-ben emeltek. Ezt a szobrot egyébként is ugyanazok robbantották fel, akik kezdeményezték a német templom lerombolását.

A szűk látókörű forradalmároknak eszükbe sem jutott, hogy az emlékoszlopon feltüntetett nevek áldozatok, honvédek, akik új szomszédaik fia, testvére, férje vagy apja. Távol álltak még a felismerés gondolatától is, hogy bármelyik oldalon is harcol a katona, áldozatról van szó. A tisztelet kijár az ellenséges katonának, ugyanúgy, mint a harctéren elesett saját áldozatainknak. Pár napig, pár hétig feszültebb lett a hangulat a faluban, de tovább kellett lépni. A magyar lakosság megértette, hogy az egyenlőség, a testvériség–egység csak olyan esetekben érvényes, amikor az a többségi nép akarataival találkozik. Az első világháborús hősök lassan feledésbe merülnek, reájuk, a vesztes háború résztvevőiről, főleg akkor emlékezünk, amikor Magyarország földarabolására, Trianonra.

A könyv írása közben értesültem, hogy a budiszavai helyi közösség képviselői 2007-ben lépéseket tettek, puhatolóztak az emlékoszlop felújításának lehetősége iránt, végül 2012-ben az illetékes újvidéki intézményeknél zöld fényt kapott az emlékmű újbóli felépítése. Kis változtatásokkal, de az eredeti magyar címerrel és az első világháborúban hősi halált halt 69 tiszakálmánfalvi áldozat nevével újból a magyar múltra emlékeztető, a magyarság önazonosságát erősítő emlékszobor fog állni a templomtér és a falu központjában. Ez most már talán csak pénz kérdése.

Újvidék, ezzel a gesztusértékű döntéssel, egy kis lépést tett a felé, hogy minden nemzeti közösség egyenrangúan tiszteleghessen saját áldozatai előtt, de egymás áldozatai iránt is leróhassák kegyeletüket. A szobor visszaállítása legnagyobb mértékben Kiss Gyula polgármester, helyi közösségi elnök érdeme, aki kitartóan harcolt, kérte, követelte a felrobbantott emlékmű újbóli felépítését, míg végül a 4-5 évi erőfeszítését siker koronázta.

A MÁRTÍRHALÁLT HALT MASA PÉTER KÁNTORTANÍTÓRÓL

Minden új közösség – ez még inkább vonatkozik egy új településre – akkor tud megerősödni, gyökeret eresztetni, ha megteremti saját értelmiségi rétegét. A gyökértelen tiszakálmánfalvi magyarság majd 50 évig nem tudott kitermelni egyetlen értelmiségit sem.

Masa Péterről éppen ezért külön kell szólni, mert Tiszakálmánfalva, illetve Budiszava benne tiszteli első olyan okleveles kántortanítóját, aki a falu szülötte. Édesapja, id. Masa Péter közeleti ember volt, 1930 és 1933 között falubíró. Az ifjabb Masa Péter 1911-ben született, hatan voltak testvérek. Zomborban fejezte be a tanítóképzőt, majd a zentagunarasi tanyavilágban, Töviskepusztán tanítóskodott. Mihelyt erre lehetőség kínálkozott, 1937-ben visszatért szülőfalujába, ahol tudását és tehetségét a köz szolgálatába állította. Csakhamar a magyar közösség művelődési életének fő szervezője és szellemi irányítója. Minden rajta keresztül történt: tanító, kántor, rendező, karnagy, előadásokat tartott, írástudatlan nemzettársait írni-olvasni tanította.

Az Amerikából hazalátogató Lódi család Terézia lányának kezdett udvarolni, aki a művelt, tekintélyes tanító, emellett jóképű fiatalember miatt szüleivel nem ment vissza Amerikába, hanem férjhez ment Masa Péterhez. Három fiuk és egy lányuk született. Az életben azonban sokszor a legszebb mese sem fejeződik be szépen.

A háború alatt és utána is tanító és kántor. Mint írtuk, a budiszavai 27 és 60 év közötti férfiakat 1944. október végén az új hatalom Titelre hajtotta, kényszermunkán voltak, de az életük is veszélyben forgott. Közöttük volt Masa Péter tanító, de őt hamar hazaengedték, hogy szervezze az iskolai munka beindulását. Tartózkodó magatartást tanúsított az új rendszerrel szemben. Szűk baráti körben mondta 1948-ban az új hatalommal kapcsolatban, hogy „csak a fotelokban ülők változtak meg”, sakkozás közben pedig – miközben vesztésre állt – kijelentette, hogy „lesz ez még másképpen is...”

Baráti, sőt rokoni köréből valaki besúgó volt, és feljelentette az akkori állambiztonsági szolgálatnál. Állam- és népellenség lett. A lehetséges feljelentők között emlegetik Vécs Ottó és Szabó Géza odahelyezett tanítókat, akiknek Masa Péter ruhát és házában szállást biztosított. A falubeliek által csak Kis Márkónak nevezett zsablyai belügyes 1948 szeptemberében a község házára kísértette Masa Pétert, és vallatni kezdte. A tanúként behívott barátok és rokonok (nevüket itt nem említem) a gyözködés és a verés után, egy kivételével, ellene vallottak. A soros fogatos kocsis, Csizmár Lajos vitte a belügyes Kis Márkóval együtt Zsablyára, ahol kíméletlenül verték, kínozták. Állítólag fontos adatokat kértek tőle, kapcsolatait kutatták, a rendszer bírálójából a nagy formátumú népellenség képét akarták megalkotni. Családja soha többé nem látta, bírósági végzést, ítéletet nem kaptak. Masa Péternek a sok verés után sem volt mit bevallania. Egyesek tudni vélik, hogy végül Újvidéken 1949-ben mindössze egy év fogházra ítélték, de akkor már a sorozatos kínzás és verés után olyan egészségi állapotban volt, hogy a testi-lelki tortúrába belehalt. Ez nem felelhet meg a valóságnak, mert esetét első fokon mindenféleképp-

pen a Zsablyai Járási Bíróságnak kellett volna tárgyalnia. Haláláról nem értesítettek a családot. Ismeretlen helyen temették el. Az állambiztonsági szolgálat emberi életekről döntött, és senkinek sem tartozott felelősséggel, minden rosszat a „nép nevében” cselekedett.

Manapság Masa Péter sorsáról még egy változat létezik, amely hitelesebbnek tűnik, mint az eddig elmondottak. Mikor, hogy, kinek a rendeletére vagy beleegyezésével eléggé biztos források állítják, hogy Zsablyán Masa Pétert átadták négy budiszavai, boszniai telepes harcosnak, akik a Budiszava felé vezető úton az addigi verésekre annyit rátettek, hogy a sajkási és a kaboli útkereszteződésnél belehalt sérüléseibe. A tettesek állítólag az út mentén található szállások közelében temették el, és utána megszervezték a család értesítését az édesapa és a férj haláláról.

Bármelyik változat is felel meg a valóságnak, egy biztos: a népi demokrácia, a kommunista uralom első évtizedében mondvacsinált vádak és a verések súlya alatti hamis tanúvallomások alapján agyonverték egy ártatlan embert. Még elszomorítóbb az eset, ha az egzekútorok nem a hatalom hivatalos emberei, hanem féktelen, vad szenvedélytől elragadtatott helybeli volt harcosok, „forradalmárok”. Tettükért soha sem feleltek, de többségük az égi büntetés súlyosabb formáját nem kerülte el.

Masa Péter esete tisztázatlan, homály fedi, egy azonban biztos: az új rendszer egy közösség nagy tekintélyű vezetőjét likvidálta, legkiemelkedőbb egyéniségétől fosztotta meg a falu magyarságát, magyar emberek közreműködésével. Lelkük rajta. Tekintélyét mi sem bizonyítja jobban, mint egy, a Körből hazatérő fiatal legény édesanyjához intézett dicsekvő mondata: „Anyám, a Masa tanító úrral ültem egy asztalnál”.

Az apa nélkül maradt háromgyermekes anya hosszas huzavona után engedélyt kapott, hogy kivándoroljon, illetve visszatérjen Amerikába, és 1958 júniusában a család Detroitba költözött.

A belügyminisztériumhoz tartozó elhíresült UDBA dokumentációja eddig még nem került át a levéltárakba. A Zsablyai Járási Bíróság 1948-ban és 1949-ben tárgyalta ügyei között nem szerepel Masa Péter neve, a bírósági végzések közül egy sem vonatkozik rá.⁸⁵

A tiszakálmánfalvi magyarok méltán tartják Masa Pétert e közösség mártírjának.

⁸⁵ *Arhiv Grada Novog Sada*, 358-as Fond, Sreski sud Žabalj. Az 1948/49. szám alatt.

Bakos István

Boris Novicki

Grisza János

Koroknai Mihály

Cser János

Masa Péter kántortanító